

Romové na trhu práce (první, pracovní verze)

Kateřina Hůlová*,
Jakub Steiner†

23. září 2005

*Člověk v tísni, Adresa: Sokolská 18, 120 00, Praha 2; E-mail: vaneckovaK@seznam.cz.

†Center for Economic Research and Graduate Education, Karlova Univerzita, a Ekonomický Institut Akademie Věd ČR (CERGE-EI); Adresa: Politických Vězňů 7, 111 21 Praha, Tel: +420-605-286-947; E-mail: jakub.steiner@cerge-ei.cz, www: <http://home.cerge-ei.cz/steiner/>

Obsah

I Esej	
(J. Steiner)	4
1 Úvod	4
2 Analýza jednotlivých příčin	5
2.1 Nedostatek pobídek, solidární síť	5
2.2 Nedostatečné vzdělání	7
2.3 Nízká mobilita	10
2.4 Dluhy	13
2.5 Práce na černo	13
2.6 Diskriminace	14
3 Závěr	15
II Kazuistiky	17
A Fero	
(sepsal J. Steiner)	18
A.1 Úvod	18
A.2 Rodinné zázemí	18
A.3 Zaměstnání	20
A.4 Plány, ambice, sny	24
A.5 Shrnutí	26
B Josef	
(interviewed by K. Hůlová)	27
B.1 Úvod	27
B.2 Rodinná anamnéza	27
B.3 Zaměstnání	31
B.4 Sny, plány, ambice	34
B.5 Shrnutí	35
C Zuzka	
(interviewed by K. Hůlová)	36
C.1 Úvod	36
C.2 Rodinná anamnéza	36
C.3 Zaměstnání	40

C.4	Plány, sny, ambice	43
C.5	Shrnutí	43

Část I

Esej

(J. Steiner)

1 Úvod

Tato esej zachycuje osobní zkušenost s problémy Romů získanou z pozice sociálního pracovníka a analyzovanou z hlediska ekonoma. Pro přiblížení osobní zkušenosti čtenáři přikládáme v příloze tři kazuistiky, tyto však nejsou myšleny jako náhražka exaktních důkazů, které by musely být založeny na reprezentativních vzorcích dat. Jelikož tyto v České republice¹ neexistují, může být osobní zkušenost kombinovaná s ekonomickou intuicí pro zkoumání pozice Romů na trhu práce druhou nejlepší alternativou. Čtenář by však měl být přesto varován, že tato esej má spekulativní charakter.

Rozdíly mezi chováním Romů a Neromů jsou podle populárních výkladů kulturně podmíněné. Typicky, chování Romů je označováno za suboptimální, a zdůvodněno odlišným kulturním dědictvím, jehož setrvačnost jim údajně znemožňuje adaptovat se na nové okolnosti. Oproti tomu ekonomové předpokládají, že se lidé *jako jednotlivci* chovají optimálně a přizpůsobují se rychle. Úkolem ekonoma je určit okolnosti, za kterých optimalizace jednotlivců vedou k společensky suboptimálním výsledkům, a navrhnout nápravu. Tohoto rámce užívám níže k analýze problémů Romů a role státu, který určuje pravidla hry jimiž může zapříčinit či předejít společensky suboptimálním výsledkům.

Analyzovat problémy Romů je ošidné. Žádná analýza se neobejde bez zevšeobecňování, avšak ta jsou v případě citlivých romských problémů obzvláště nebezpečná. Romové jsou zajisté heterogenní populace a proto věty typu: "Romové jsou méně vzdělaní než Neromové" musí být chápány ve smyslu statistickém, ač žádné statistické důkazy založené na reprezentativních vzorcích neexistují. Pro rozlišení skutečných mechanismů skrývajících se za společenskými selháními a pro určení řešení jsou však statistická pozorování potřebná.

Míra nezaměstnanosti je mezi Romy dramaticky vyšší než mezi Neromy,² Romové

¹Reprezentativní soubory dat o romských domácnostech byly sesbírány v Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku (Revenga, Ringold a Tracy, 2002). Takový průzkum nebyl v Čechách nikdy proveden, ačkoli byla v nedávné době jeho potřeba diskutována.

²Kaplan, (1999) odhaduje míru nezaměstnanosti mezi Romy na 19% pro rok 1998 Ringold, Orenstein a Wilkens (2003) však udávají, že odhad české vlády pro rok 1999 činil 70%, přičemž v roce 1998 byla celková míra nezaměstnanosti v České republice 5%. Diametrálně rozdílné odhady romské nezaměstnanosti jsou způsobeny absencí sjednocených definicí a metodologií, nicméně existuje konsensus, že je několikrát vyšší než nezaměstnanost Neromů.

vykonávají nekvalifikované práce a méně vydělávají. Méněcenné postavení Romů na pracovním trhu má mnoho vzájemně působících příčin, mezi jinými:

- Nedostačná motivace k práci způsobená strukturou rozšířených romských rodin
- Nedostatečné vzdělání
- Nízká mobilita
- Upřednostňování práce načerno
- Zadluženost
- Diskriminace
- Vysoké marginální daně

Níže analyzuji jednotlivé příčiny a jejich vzájemné působení vyjma posledního bodu; vysoké marginální daně jsou analyzovány ve studii Jurajda a Zubrický (2005).

2 Analýza jednotlivých příčin

2.1 Nedostatek pobídek, solidární síť

Jedním z běžných stereotypů o Romech je, že jsou líní. Níže tvrdím, že nižší snaha Romů na trhu práce je důsledkem jejich rodinné struktury, která je optimální v rizikovém prostředí, v němž sociální systém selhává v naplňování své pojišťovací funkce.

Je známo, že Romové udržují v rámci svých rozšířených rodin solidární síť. Po ekonomické stránce tyto sítě slouží jako neformální pojištění vůči přechodným výpadkům příjmu a proti dalším úskalím ohrožujícím chudé rodiny.³

Většina romských nukleárních rodin je závislá na pomoci dalších spřízněných nukleárních rodin, které jim v dobách náhlé nouze půjčují peníze, poskytují jídlo nebo přístřeší. Tato vzájemná výpomoc je dosti běžná, protože chudí Romové nemají úspory, o které by se v dobách nouze mohli opřít. A tak peníze v rámci solidárních sítí proudí mnoha směry a mnoho nukleárních rodin by bez této podpory těžko přežilo měsíc. Přirozeně, solidární síť distribuují příjmy rovnostářsky, a tak bohatší dávají

³Romové samozřejmě pěstují vztahy ve svých rozšířených rodinách i z jiných než ekonomických důvodů, – mají se prostě rádi. Avšak to, že rodinné sítě mají i jinou než materiální hodnotu neomlouvá existenci materiální nouze, která je rovněž součástí motivací k udržování solidárních sítí.

více než přijímají.⁴ Rovnostářský důsledek zmíněné solidarity demotivuje členy rodinných sítí od práce, jelikož plody práce jsou sdíleny všemi, zatímco úsilí vynaložené na jejich získání nikoliv.⁵

Ač se nabízí tento demotivující následek označit za selhání romských rodin, chovají se tyto ve skutečnosti optimálně. Vytváření solidárních sítí je nejlepší odpovědí na prostředí, které je do velké míry ovlivňováno politikou vlády. Chudé rodiny nejvíce podléhají výkyvům příjmů, i krátkodobý výpadek by bez pomoci příbuzných mohl vést až k hladovění. Pojištění proti výpadkům příjmu je tedy absolutně nezbytné. Stát teoreticky tato pojištění nabízí v podobě podpory v nezaměstnanosti, či zdravotního a sociálního pojištění. Sociální dávky však ve své pojistné funkci do velké míry selhávají. Sociální systém je složitý a neprůhledný a jeho uplatňování často závisí na místních zvycích a osobních názorech místních úředníků. Přestože je většinou štedrý, příležitostně selhává či kolíše, a pak je příjemce ponechán bez příjmu.⁶ Pro tok sociálních dávek jsou typická období stabilizovaných příjmů a nenadálých výpadků; přesně tehdy je rodinná solidární síť nepostradatelná.

Složitost sociálního systému je výsledkem vládních snah vyhovět různým, často protichůdným nárokům na systém. Na jednu stranu se od něj očekává, že poskytne štedrou pomoc všem potřebným, na druhou stranu se vláda snaží zabránit jeho zneužívání. Navíc se od systému požaduje, aby byl flexibilní a umožnil tak místním úředníkům přizpůsobit se výjimečným situacím. Přestože jsou všechny tyto vládní cíle legitimní, často se neshodují s původní pojistnou funkcí systému. Například: rodina je sociálně potřebná, pouze jsou-li sociálně potřební všichni její členové. Všichni nezaměstnaní členové tedy musí spolupracovat s úřadem práce, což velké romské rodiny s několika nezaměstnanými dosahují jen stěží. Chudoba často obnáší, že alespoň jeden rodinný příslušník má problémy s alkoholem, drogami či gamblerstvím, a tak je velice pravděpodobné, že alespoň jeden člen vypadne z úřadu práce. Pravidla vyžadující sociální potřebnost všech členů rodiny pravděpodobně mělo pobízet rodinu vyvíjet tlak na jednotlivce, aby se pravidlům sociálního systému podrobili. Pravidlo však znásobuje příjmovou nejistotu zakořeněnou v systému.⁷

Flexibilita systému má také neblahé následky. O mnoha dávkách rozhoduje místní úředník na základě svých subjektivních dojmů z rodiny. Vedle běžných dávek mohou úředníci odsouhlasit zvláštní dávky na kočárek, pračku, uhlí či jiné výdaje. Tato rozhod-

⁴Zuzka, str. 40.

⁵Souvislost mezi pojištěním poskytovaným rodinnými sítěmi a překážkami v přístupu na trh práce je zkoumaná ve studii Světové Banky: Hoff a Sen (2002) zkoumají příčinný vztah mezi solidaritou v rámci rozšířených rodin a nepotismem v zaměstnání, kolapsem trhu s byty. Viz také Steiner (2004), který argumentuje, že členové solidárních sítí nemají dostatečnou motivaci (výhodně) investovat. Ivanov (2005) analyzuje efektivitu programů mikropůjček a zjišťuje, že Romové si v porovnání se svými neromskými sousedy mnohem častěji půjčují na rodinné účely a méně často za účelem investic.

⁶Josef, str. 35.

⁷Josef, str. 33.

nutí jsou často v podstatě náhodná, jelikož úředníci nemají žádné realistické informace o situaci žádajících rodin, a to zejména ve velkých městech.

Složitost sociálního systému vybízí k manipulaci s jeho pravidly. Rodiny běžně hlásí zavádějící počty členů domácnosti. Dávky totiž pobírá domácnost jako celek, a pokud se velká domácnost formálně rozdělí na dvě, celkové příspěvky se mohou zvýšit. Je také výhodné tvrdit, že členové vyloučení z pracovního úřadu jsou “nezávislá rodina”, a tak zachránit příjmy zbývající části rodiny. Úředníci v podstatě nemohou zjistit skutečné složení rodiny, a tak tyto desinformace nezřídka tolerují navíc se složení domácnosti často mění. Desinformace však často nakonec vedou k rozporům a z toho vyplývajícím pozastavení dávek. Další nevýhodou složitosti sociálního systému je, že někteří sociálně potřební jsou jednoduše tak stresováni složitým byrokratickým procesem, že se do něj prostě odmítají zapojit.⁸

Složitost sociálního systému vede k jeho nepředvídatelnosti a tím pádem k urgentní potřebě dodatečného pojištění – toho Romové dosahují pomocí neformálních solidárních sítí v rámci svých rozšířených rodin. Tyto spleť vztahy však vedou k vzájemnému sdílení příjmů a z toho vyplývajícím společenským suboptimálám podobným “tragedii obecné pastviny”. V porovnání s členy neromské společnosti založené na individualitě mají Romové nižší motivaci své příjmy zvyšovat individuálním úsilím. Stát by při hledání ideálního sociálního systému neměl opomíjet jeho původní pojistnou funkci.

2.2 Nedostatečné vzdělání

Romové jsou v porovnání s Neromy méně vzdělání,⁹ což omezuje jejich úspěch na pracovním trhu, jelikož poptávka po nekvalifikované práci po roce 1989 dramaticky klesá.¹⁰ Zatímco nejdrastičtější formy diskriminace, jako na příklad umísťování romských žáků do zvláštních škol, se postupně vytrácejí, a to částečně díky mezinárodnímu tlaku, další, subtilnější příčiny Romského deficitu ve vzdělání, přetrvávají. V mnoha lokalitách začaly základní školy podporovat romské žáky vytvářením tzv. komunitní atmosféry. Mnoho z nich otevřelo přípravné ročníky, zaměstnalo romské asistenty a nabízí zájmové kroužky atraktivní pro romské děti, například hodiny tance. V mnoha případech se těmito školám díky svému vstřícnému postoji podařilo Romy přeměrovat ze zvláštních na běžné základní školy. Přestože jde v porovnání s devadesátými léty o zlepšení, má koncept komunitních škol svá úskalí. Pedagogické nástroje podporující romské žáky, jako kupříkladu přípravné ročníky, jsou pro neromské rodiče jasným signálem, že se škola specializuje na

⁸ Zuzka, str. 37.

⁹ Sirovátka (2002) odhaduje, že v roce 2001 mělo 70% Romů pouze základní či nižší vzdělání, což je jisté zlepšení vůči odhadům z roku 1991, avšak výrazně pod úrovní odhadů týkajících se celkové populace. Podle sčítání lidu z roku 2001 mělo jen 23% Čechů základní či nižší vzdělání, zatímco mezi Romy toto číslo činilo 65%.

¹⁰ Kaplan (1999) uvádí, že 86% romských žadatelů o práci mělo základní či nižší vzdělání, což však odpovídalo požadované kvalifikaci pouze u 3% nabízených míst.

Romy, a že v ní tedy pravděpodobně bude mnoho romských žáků, načež z takové školy většina neromských žáků odejde. Rodiče těchto dětí nejsou zákonitě xenofobní, možná se pouze obávají zpomalení výuky v důsledku vyššího zastoupení sociálně znevýhodněných žáků. Jejich skeptická očekávání se bohužel vždy potvrdí. Jakmile neromští žáci odejdou, tempo vyučování se výrazně zpomalí, jelikož zbývající romští žáci jsou handicapováni nízkým vzděláním svých rodičů a ekonomickými, kulturními či jazykovými překážkami. Segregace zapříčiněná tímto mechanismem, může být stejně škodlivá jako umístňování do zvláštních škol. Komunitní školy často rezignují na standardní osnovy a vyučují na základě osnov zjednodušených, navíc hrozí výskyt vyšší kriminality, jelikož se zde soustřeďují děti z chudých rodin.¹¹ Důsledkem je, že skoro žádní absolventi komunitních škol nedosáhnou středního vzdělání. Ač mnoho komunitních škol udává, že jejich studenti ve středním vzdělání pokračují, zaznamenávají pouze počty žáků, kteří střední školu začínají. Podle zkušenosti sociálních pracovníků z Člověka v tísní však většina studentů z níže popsané lokality následkem šoku ze standardního prostředí bez podpory komunitního přístupu odejde ze střední školy již po několika měsících.

V současné době mění zvláštní školy administrativním opatřením svůj status a jejich absolventi již byli osvobozeni od překážek, které by jim formálně bránily v dalším studiu. Tato opatření sice eliminují stigma zvláštních škol, avšak skutečná kvalita výuky se na nich bude měnit pouze pomalu. Školy komunitní i zvláštní se vlastně přiklání ke stejným výukovým metodám: ty jsou charakterizovány vstřícným přístupem k romským žákům, ale také segregací a mírnějšími požadavky na výuku, což vede ke nekonkurenceschopnosti jejich absolventů na pracovním trhu.

Pro úspěšný boj se segregací ve školství je důležité si uvědomit, že tato segregace je ve velké míře dobrovolná.¹² Pro romské rodiče je často těžké plně si uvědomit nízkou kvalitu výuky v komunitních školách. Znamky nejsou směrodatné, jelikož je nelze srovnávat mezi jednotlivými školami a v komunitních školách mají inflační charakter, navíc rodiče nejsou schopni přímo posoudit kvalitu vyučování, jelikož jsou sami nevzdělaní.

Kromě nedostatku informací nemají romští rodiče ani děti dostatečnou motivaci k hledání lepších škol. Zatímco většina Neromů má vzdělané známé s vysokými příjmy, Romové ne, a tak se jim nedostává přímé zkušenosti s výhodami vzdělání. Navíc úspěch Romů je se vzděláním spojen mnohem méně než u Neromů; Romové často pracují v šedé ekonomice a ti úspěšní získali své bohatství na základě svých známostí, talentů a osobních kvalit - vzdělání obyčejně nebylo rozhodující. Navíc, rodina může příliš vzdělaného příslušníka ztratit. Úspěšný právník může být jen stěží součástí solidární sítě; pokud by nebyl připraven dělit se o většinu svého příjmu se zbytkem své rozsáhlé rodiny, musel by přetrhat všechny rodinná pouta. Jsou-li navíc někteří členové rodiny sociálně de-

¹¹Sociální pracovníci Člověka v tísní byli svědky epidemie homosexuální prostituce a zneužívání drog na komunitní škole v lokalitě popsané v příloze.

¹²Částečně dobrovolná podstata segregace do zvláštních škol je zmíněná například v Ringold, Orenstein a Wilkens (2003), str. 46.

privování, je téměř nemožné vytvořit prostředí, ve kterém by mohlo být vzdělání plně využito.¹³ Skepse vůči užitečnosti vzdělání je dále prohlubována očekávanou diskriminací na pracovním trhu. Motivace ke vzdělání je z mnoha důvodů nízká, a tak většina romských rodin nakonec segregaci akceptuje. Výjimku tvoří nejúspěšnější rodiny, snažící se ve společnosti zařadit do střední třídy.¹⁴

Revenga, Ringold a Tracy (2002, str. 19) analyzovali reprezentativní soubor romských domácností v Bulharsku, Maďarsku a Rumunsku a zjistili, že základní a střední vzdělání přináší Romům menší zvýšení příjmů než Neromům, a skutečné zvýšení příjmů přináší Romům až vyšší vzdělání, v případě kterého mají Romové návratnost vyšší než Neromové. Vzdělávací strategie romských rodin jsou s tímto statistickým pozorováním konsistentní: motivace pro střední vzdělání je nízká a vyšší vzdělání je mimo možnosti většiny romských rodin, což v důsledku často vede k úplné rezignaci.

Nedostatek motivace ke vzdělání je ještě podporován vstřícností komunitních škol: romské děti se těší z uvolněné atmosféry a jejich rodiče oceňují toleranci vysokého počtu absencí, jež by v případě oznámení úřadům mohly vést ke ztrátě sociálních dávek.¹⁵ Ačkoli je zřejmé, že romští rodiče vzdělání oceňují, jejich motivace k překonání segregace nedostačuje.

Se segregací a jejími důsledky se vypořádáme jen, když se změní pobídky jak škol, tak i rodičů. Školy dostávají extra dotace proporcionálně k počtu sociálně-ekonomicky handicapovaných žáků, což jsou v praxi Romové. Když se tedy škola jednou specializuje jako komunitní, má zájem získat co nejvíce Romů. Pokud by místo toho byly dotace maximalizovány při udržitelném poměru společenskoekonomicky handicapovaných žáků, řekněme 20%, školy by byly motivovány, aby předešly segregaci úplné.

Přirozená motivace Romů ke vzdělání musí být doplněná státními pobídkami. Slovenská vláda nedávno zavedla zvláštní dávky pro rodiny dětí s dobrými studijními výsledky. Podobně Česká vláda zavedla možnost krácení sociálních dávek v případech nízké školní docházky. Avšak, nejsou-li dostatečně promyšlena, mohou mít takováto opatření nechtěné důsledky. Můžou totiž utvrdit romské rodiče ve výběru segregovaných škol, ve kterých jednodušeji získávají dobré známky a absence jsou často tolerovány.¹⁶ Proto musí být finanční pobídky a pokuty, mají-li pomoci, od měřítek porovnatelných mezi různými školami, což umožní jenom sjednocené testování žáků. Sjednocené testy by navíc pomohly romským rodičům i expertům objektivně vyhodnotit skutečné pedagogické výsledky komunitních škol.

Ministerstvo školství rozděluje stipendia pro romské středoškoláky ve výši 7000 Kč ročně, ta však mohou být použita pouze na úhradu výdajů souvisejících se vzděláváním, jako je např. školné. Stipendium je zřejmě míněno jako pomoc chudým studentům

¹³ Zuzka, str. 37.

¹⁴ Zuzka, str. 37.

¹⁵ Bolf et al. (2004) zjistili na malém vzorku základních škol, že zatímco neromští žáci průměrně chybí v prvním roce školy asi 100 hodin ročně, absence jejich romských spolužáků je více než dvojnásobná.

¹⁶ Fero, str. 19.

pro překonání finančních překážek a ne jako finanční pobídka zvyšující motivaci ke vzdělání. Neomezený účel stipendií by více zvýšil motivaci navštěvovat střední školu, aniž by, pokud by to rodina potřebovala, bránil v úhradě školného. Stipendium je dnes podmíněno etnicitou recipientů, což pro svou politickou nepřijatelnost brání dalšímu rozvoji programu. Místo toho by stipendia mohla být podmíněna nízkým vzděláním rodičů studentů, což by v praxi pokrylo tutéž skupinu recipientů.

Vyšší vzdělání je pro úspěch na trhu práce nutné, avšak vzdělanost mezi Romy roste příliš pomalu. Mnoho škol zavedlo pedagogické nástroje podporující romské žáky, což je pomáhá přeměňovat ze zvláštních na základní školy. Bohužel tyto nástroje často odstrašují Neromy a vedou k segregaci. Vláda by se měla zaměřit nejen na pedagogickou podporu romských žáků, ale též na vytváření pobídek pro školy a žáky zabraňujících segregaci. Dotace na žáka by měla být maximální na smíšených, ne na segregovaných školách, a sociálně znevýhodněné rodiny žáků s dobrými známkami by měly pobírat finanční odměny: za tímto účelem by měly být známky na různých školách srovnatelné.

2.3 Nízká mobilita

Nízká mobilita je problémem trhu práce v České republice obecně. Trh s byty je silně regulován, a tak se bydlení v oblastech s pracovními příležitostmi hledá jen obtížně. V důsledku jsou nezaměstnaní uvězněni v ekonomicky postižených oblastech, což disproporčně postihuje Romy, kteří jsou tradičně silně zastoupení v Severních Čechách a jiných neprosperujících oblastech. Ačkoliv jsou Romové často považováni za tradičně mobilní,¹⁷ ve skutečnosti čelí více překážkám vůči mobilitě než Neromové. Jak bylo popsáno v části 2.1, Romové jsou ekonomicky závislí na rodinných sítích, a tak se jen výjimečně stěhují jinam než k příbuzným.¹⁸ Další hlavní příčinou nízké mobility Romů je silná diskriminace, kterou trpí na trhu s bydlením; bydlení je nejpalčivějším problémem většiny romských rodin. Když už se Romové stěhují, není to za lepší práci, ale protože přišli o současné bydlení, a tak končí v neprosperujících oblastech, kde je bydlení dostupné, avšak práce vzácná.

Diskriminace Romů na trhu s bydlením je všudypřítomná. Mnoho realitních kanceláří ukončí telefonní hovor, jakmile zjistí, že zájemce je Rom. Takováto diskriminace je nespravedlivá, nezákonná a poškozuje dlouhodobě všechny, avšak ze strany pronajímatelů není iracionální, protože mnoho romských rodin má ve zvyku neplatit nájem.¹⁹ Ačkoliv se epidemické neplatičství může jevit jako selhání Romů, je do velké míry důsledkem vlivu prostředí vytvořeným vládou.

Právní proces spojený s vystěhováním notorického dlužníka trvá často až několik let, během nichž nájemce přichází o nájem. Střední vrstvě se neplacení nájemného

¹⁷Předkové dnešních českých Romů jsou usazeni po generace, jde tedy o stereotyp.

¹⁸Josefova rodina se odmítla přestěhovat byt jen v rámci jedné čtvrti, protože sedm tramvajových zastávek pro ně byla neúnosná vzdálenost od příbuzných, (Josef, str. 31).

¹⁹Většina romských rodin v popisované lokalitě.

nevyplácí, protože má majetek, jež by mohl být zabaven. Chudí lidé však žádný takový majetek nevlastní, takže se stává, že neplatí nájem léta, dokud není rodina soudně vystěhována. Nájemci bytů pak mají strach pronajímat své byty členům skupin, u kterých je pravděpodobnost neplatičství vyšší, a Romové jsou jednou z nich.²⁰

Notoricky zdoluhavá soudní řízení jsou pro český právní systém typická.²¹ V případě bydlení vede neschopnost vymáhat smlouvy k selhání trhu - dokonce i bohaté romské rodiny, které jsou ochotny a schopny nájem platit, mají problémy bydlení najít. Jelikož primární trh s byty pro romské rodiny nefunguje, vytvořil se trh sekundární, který nabízí bydlení na ubytovnách. Tento typ bydlení není státem tolik chráněn, takže vystěhování neplatičů bývá rychlé a často nevyžaduje soud. To umožňuje nájemníkům a pronajímatelům uzavírat vynutitelné (ač často neformální) smlouvy, a tento náhradní trh tak může fungovat. Často se stane, že rodiny, které pod regulovanou smlouvou roky neplatily nájemné, začnou platit (typicky mnohem vyšší cenu) na základě smlouvy neregulované. Dalším "řešením", které se díky absenci funkčního právního prostředí vytvořilo, jsou mafie užívající násilí: ty na rozdíl od špatně fungujícího zákonného systému nemají problém s vynucováním plnění smluv. Romové se na základě takovýchto "řešení" soustřeďují v neatraktivních perifériích. Nájemné, které musí platit za bydlení nízké kvality na ubytovnách, je často závratné, avšak nemají na výběr, jelikož není kam jít. Naděje na přestěhování za lepší práci je mizivá.

Vystěhování nejenže může trvat roky, soudy též mohou žádat po majiteli, aby z důvodu vhodných dalšího zřetele našel vystěhovávané rodině náhradní byt. Toto pravidlo, jež má chudé rodiny chránit, je ve skutečnosti poškozuje, protože v první řadě odstrašuje majitele od poskytnutí pronájmu. Takováto rozhodnutí navíc vysílají romským rodinám, které případ sledují, špatný signál.²² Složité zákony a pomalá soudní řízení vnášejí do rozhodnutí o vystěhování zmatek a rozrušují tak souvislost s neplacením nájemného. Romové, kteří sledují případy svých druhů mohou dojít k závěru, že vystěhování je náhodnou událostí mající máloco společného s dluhy. Na jednu stranu někteří soukromí vlastníci vystěhovávají romské rodiny nespravedlivě a nezákonně, na druhou stranu některá města nemají žádný jasný systém v přidělování sociálních bytů

²⁰Další důvody samozřejmě také hrají roli. Někteří vlastníci mohou být prostě xenofobní, další se obávají, že jejich okolní byty ztratí hodnotu, jelikož většina Romů nechce mít za sousedy Romy.

²¹Problém je obecný, netýká se jen bytového práva. Například Zuzčin manžel se dokázal vyhýbat výkonu trestu po několik let. (Zuzka p. 39); pomalost soudního systému významně podkopává odstrašující význam trestu.

²²Jako sociální pracovník Člověka v Tísni jsem pracoval s rodinou, která léta neplatila nájemné, celková dlužná částka činila 200 000 Kč. Soud rozhodl, že je nájemce nemůže vystěhovat, pokud rodině nenabídne náhradní byt, protože se jednalo o rodinu s deseti dětmi ve špatné sociální situaci. Nájemce nebyl schopen rodině sjednat nájem na regulovaném trhu a proto jí za 200 000 Kč zakoupil malý dům na venkově, navíc rezignoval na výběr původního dluhu. Soud tím předešel bezdomovectví rodiny, avšak cena za sociální pomoc (400 000 Kč) se přenesla na nájemce - soukromou osobu bez jakýchkoli morálních závazků vůči rodině. Navíc místní Romové, kteří případ sledovali, protestovali proti tomu, že rodina s největším dluhem získala dům, zatímco jiní dlužníci s méně dětmi nikoliv.

a/nebo vystěhovávání z nich, a tak trestají notorické neplatiče až po několika letech.

Naštěstí se v poslední době objevují první signály zlepšení situace. Nájemné na neregulované části trhu kleslo díky nízké úrokové míře a dostupnosti hypoték a i právní systém začíná být více efektivní. Triviální procesy, které by v devadesátých letech trvaly dva roky nyní často trvají jen půl roku. Některým romským rodinám se v popisované lokalitě podařilo pronajmout si byt od soukromých nájemců a začít platit nájemné, ačkoliv během devadesátých let neplatily.

Významnou, jestli ne hlavní roli v problematice bytové politiky vůči Romům zastává místní samospráva. V devadesátých letech žila většina Romů v bytech ve vlastnictví měst. Od té doby počet Romů žijících v městských bytech klesl: mnoho samospráv neudělalo nic, aby předešlo růstu dluhů a následujícímu vystěhování romských rodin; některé dokonce aktivně privatizovaly městské domy obydlené Romy vlastníky, jež špinavou prací vystěhování provedli sami. Místní úředníci mají několik důvodů k vystěhování Romů: jednání s romskými nájemníky je často administrativně náročné a romské rodiny jsou početné, takže byty se rychle opotřebovávají. Nadto vystěhování Romů může být populární mezi místními voliči.²³

Romové vystěhování z městských bytů nejčastěji končí v ubytovnách s neregulovaným, vysokým nájemným. Stát následně těmto rodinám zvýší sociální dávky, což je však zátěží pro centrální vládu a ne místní úřad. Centrální vláda si této externality všimla a nový vládní návrh sociálního systému přesouvá zátěž vyplácení sociálních dávek určených k bydlení z centrálního na místní rozpočty. Nové opatření však může mít nežádané důsledky: zvyšuje totiž motivaci místních úřadů zbavit se chudých romských rodin a vystěhovat je z města. Ačkoli toto samospráva nemůže učinit přímo, může docílit uzavření ubytoven. Tento dobře míněný návrh by tak mohl vést k dalšímu odsunutí Romů do vzdálenějších neatraktivních lokalit.

Vysoká diskriminace, které Romové čelí na trhu s byty, dramaticky snižuje jejich mobilitu. Je z velké části důsledkem selhání trhu způsobeným notoricky pomalým právním systémem a z toho plynoucí neschopností vymáhat nájemní smlouvy. Funkující právní prostředí by přinutilo romské rodiny platit nájemné a nájemci by neměli důvod k diskriminaci. Mnoho samospráv má tendenci zbavovat se romských rodin, a vystěhovávat je ven z měst. To ukazuje, že místní úroveň není vhodná pro řešení bytových problémů Romů, a že by centrální vláda měla hrát v této záležitosti aktivnější roli.

²³ Je důležité zdůraznit, že přístup samospráv k Romům je velmi heterogenní a mnohé jednájí zodpovědně a citlivě.

2.4 Dluhy

Mnoho romských rodin je hluboce zadlužených.²⁴ Dluhy mohou být hlavní překážkou v integraci Romů do legálního trhu práce, protože příjmy z černé práce nemohou být, narozdíl od legálních příjmů, zabaveny.

Mezi typické dluhy patří nedoplatky za elektřinu a plyn, dluhy na nájemném, na zdravotním pojištění a neuhrazené pokuty. Další dluhy vznikly jako výsledek tvořivých cest, kterými si Romové půjčují peníze: jelikož standardní bankovní půjčky jsou pro ně nedostupné, půjčují si hotovost nestandardními, nákladnými způsoby. Oblíbený trik spočívá v založení bankovního účtu a uložení řekněme 10 000 Kč; to umožňuje majiteli účtu čerpat kontokorent a získat hotovost 20 000 Kč, vzniká tedy dluh ve výši 10 000 Kč s vysokým úrokem. V mnoha romských rodinách si všichni dospělí členové takto založili účet ve všech dostupných bankách. Dalším trikem je zakoupit na splátky např. mobilní telefon a okamžitě jej prodat v zastavárně. Romské rodiny jsou takto schopny si vypůjčit podstatné částky a ve většině případů jsou tyto dluhy včetně úroků a různých poplatků mimo jejich schopnost splácení. Zatímco dluhy nebyly příliš velkým problémem v devadesátých letech, v posledních letech se exekuce majetku dlužníků zrychlila.

Potřeba hotovosti je v romských rodinách obrovská, a tak když už byly všechny jiné způsoby využity a už nezbyvá co zastavit, neodolají některé rodiny službám lichvářů. “Výhodou” lichvářů je, že oproti legálním institucím používají k vymáhání splátek násilí. Jsou proto schopni poskytovat půjčky i nejchudším lidem, avšak zneužívají své výhodné vyjednávací pozice vyžadují úrokové míry ve výši až 100% za měsíc. Užerníci jsou specifikum míst s extrémní chudobou: jsou častí kupříkladu v severních Čechách, ale v Praze, kde mají Romové k zastavení přinejmenším televizi, rozšíření nejsou.

Integrace chudých romských rodin na legálním pracovním trhu je nemožná, dokud budou zatíženy dluhy přesahujícími jejich schopnost splácet. V současné době v České republice neexistují osobní bankroty, vláda však debatuje o jejich zavedení, jelikož počet zadlužených domácností stoupá, a to nejen mezi romy. Z osobních bankrotů by těžili jak dlužníci tak věřitelé, jelikož bez nich dlužníci často úplně přestávají splácet, žijí pod životním minimem či z práce načerno a věřitelé jim tak nemají co zabavit, zatímco nové vyjednávání o výši dluhu a splátkovém kalendáři by mohla otevřít cestu socioekonomické integraci dlužníků i částečnému splacení dluhu.

2.5 Práce načerno

Mnoho oficiálně nezaměstnaných Romů ve skutečnosti pracuje načerno, což je často místními úřady tolerováno, jelikož to považují za lepší než totální apatii. Orientace na černou práci má však mnoho negativních dopadů. Vedle přímých následků, jako je

²⁴Všechny tři rodiny popsané v příloze mají značné dluhy a jediné Zuzčina rodina, je schopna je splácet.

například nedostatečná bezpečnost práce,²⁵ existují důležité nepřímé následky. Smlouvy o práci načerno nejsou právně vymahatelné a tak dělníci často přichází o výdělek.²⁶ Nevyplacené platy jsou pouze špičkou ledovce, mnoho potenciálně výhodných smluv není vůbec uzavřeno, protože si strany navzájem nedůvěřují, a plná důvěra je bez právní podpory státu možná jen mezi dlouhodobými partnery. Známosti jsou proto mezi Romy v porovnání s Neromy důležitější, což jen dále snižuje mobilitu Romů. Navíc práce načerno většinou bývá nekvalifikovaná, a tak specializace na stínovou ekonomiku stěžuje přechod do kvalifikovaného sektoru.

Právo džungle, typické pro stínovou ekonomiku, vytváří poptávku po autoritě, jež by vymáhala dodržování smluv podobně jak to činí v oficiálním sektoru vláda, a jednou z takových autorit je mafie. Trh mytí oken²⁷ by fungoval lépe, kdyby mohli myči se svými klienty uzavřít vymahatelnou smlouvu. Jelikož však vymahatelné smlouvy nejsou v šedé ekonomice k dispozici, vznikají konflikty a myči musejí pracovat ve dvojicích, aby se mohli ubránit útokům. I takovýto zdánlivě nevinný problém je příležitostí pro mafiánské praktiky, které je později těžké vymístit.

Práce načerno je v podstatě nepostižitelná, jelikož ji stát nemůže kontrolovat. Stínová ekonomika ztratí ze své přitažlivosti, pouze sníží-li se marginální daňová zátěž, která je obzvláště vysoká pro nízké příjmy a někdy dosahuje až 100%.

2.6 Diskriminace

Romové jsou silně diskriminováni na pracovních a jiných trzích.²⁸ I když se stát snaží proti diskriminaci bojovat, má jen omezené možnosti, protože diskriminace je zpravidla neprokazatelná. Pro účinný boj s diskriminací je důležité porozumět různým motivům, které se za ní skrývají. Někteří zaměstnavatelé odmítají zaměstnat Romy z xenofobních důvodů, avšak v kontextu České republiky zřejmě převládají “individuálně racionální” motivy diskriminace. Například Ferův bývalý zaměstnavatel Starý platí romským dělníkům méně než neromským, protože ti první mají horší vyjednávací pozici než ti druzí.²⁹ Starý prostě maximalizuje svůj zisk a neštítí se diskriminačních praktik. Jiní zaměstnavatelé odmítají přijmout Romy, jelikož nejsou schopni rozpoznat kvalitu pracovníka a statisticky vzato je tato etnická příslušnost negativním signálem, neboť, alespoň podle rozšířeného názoru, mají Romové v průměru horší pracovní morálku.³⁰ Statistické

²⁵Nehody jsou časté, Fero, str. 20.

²⁶Fero, str. 24, Josef, str. 32.

²⁷Pro popis tohoto trhu, viz Fero, str. 22.

²⁸Sirovátka (2002) uvádí, že na diskriminaci ze strany zaměstnavatele si stěžuje 33% Romů. Toto číslo pravděpodobně skutečný rozměr diskriminace podceňuje, jelikož mnoho Romů prostě nezkouší získat práci tam, kde se dá diskriminace očekávat.

²⁹Fero, str. 21.

³⁰Největšími oběťmi statistické diskriminace jsou pracovití Romové jako Zuzka. Ti se mohou diskriminaci vyhnout jedině tím, že se jim podaří vytvořit si dobrou pověst ve stabilním zaměstnaneckém poměru, avšak vždy jsou si vědomi, že na anonymním pracovním trhu by je tato pověst od diskrim-

diskriminace patří mezi samonaplňující se proroctví. Očekávání diskriminace snižuje motivaci k získávání dovedností či pracovních návyků, a tak mohou být skeptická očekávání zaměstnavatelů nakonec potvrzena. Těžiště diskriminace Romů leží zřejmě v statistické diskriminaci.

I když je statistická diskriminace individuálně racionální, znemožňuje integraci Romů, a tím v dlouhodobém měřítku poškozuje celou společnost. Avšak, jelikož jsou pohnutky jednotlivců k diskriminaci vysoké a možnosti státu diskriminaci prokázat nízké, zmizí diskriminace pouze až zmizí její statistické důvody. Mezitím je nutné, aby stát Romům poskytl umělé finanční pobídky, motivující k vyššímu vzdělání jak jsem argumentoval v části 2.2.

3 Závěr

Přechod od centrálně plánované ekonomiky k decentralizovaným trhům byl těžký pro většinu českých občanů, ale zatížení Romů bylo mnohonásobeno jejich specifickou sociálněekonomickou situací a diskriminací. Většinu problémů, kterým Romové čelí, sdílejí s ostatními českými občany: jejich život je komplikovaný nefunkčním pomalým právním systémem, rigidně regulovaným bytovým trhem a absurdně vysokými marginálními daněmi. Sirovátka (2002) poznamenává, že nezaměstnanost mezi Romy, i když je zřetelně vyšší než mezi Neromy, je korelována s nezaměstnaností celé populace a tak se zdá, že má nezaměstnanost obou populací stejné kořeny. Obecné zlepšení právního a ekonomického prostředí by tedy mohlo Romům prospět nejvíce. Bohužel se však v případě Romů problémy způsobené nedostatky právního a ekonomického prostředí násobují, protože na rozdíl od Neromů jsou těmto nedostatkům často vystaveny celé sítě rodin. Neromské rodiny závislé na sociálních dávkách mají obvykle společenské konekce na lidi nezávislé na sociálním systému, zatímco v případě Romů na přidavcích závisí celé rodinné sítě, které mají jen malé konekce na rodiny na sociálním systému nezávislé.

Důležitý příklad překážky, kterou Romové sdílejí s mnoha neromskými rodinami je obrovská zadluženost, která nutí a bude nutit tyto rodiny vyhledávat nezákonné zdroje příjmu, jelikož jakýkoli legální příjem by mohl být zabaven. Zatímco však jsou takové zadlužené rodiny mezi Neromy výjimkou, v případě Romů jsou dluhy epidemií zasahující celé rodinné sítě. Pro romskou integraci je nutná úleva od dluhů. Je pravděpodobné, že k těmto úlevám dojde, protože i věřitelé mají zájem na částečné úlevě, jelikož bez ní by neúnosně zadlužené rodiny nesplácely vůbec. Česká vláda v současné době diskutuje zavedení osobních bankrotů.

I když Romové sdílejí jádro problémů s neromskou populací, čelí nadto specifickým překážkám, které si vyžadují specifická řešení. Romové mají nízkou motivaci ke vzdělání, protože na pracovním trhu mohou očekávat diskriminaci a návratnost vzdělání je v

inace neochránila (Zuzka, str. 42), a tak je strach ze ztráty místa nutí vyvíjet ještě větší pracovní úsilí.

jejich případě nižší než v případě neromské populace. K překonání následků absence dostatečných přirozených stimulů musí stát vytvořit stimuly “umělé”. V praxi navrhuji finanční odměny pro žáky s dobrými známkami. Tyto odměny nemusí být podmíněny etnicitou příjemce politicky přijatelným řešením je přiznat je dětem rodičů s nízkým vzděláním.

Dalším zásadním problémem specificky postihujícím Romy je diskriminace na trhu s bydlením. Přímý boj proti této diskriminaci je beznadějný, jelikož je prakticky neprokazatelná. Stát by měl raději tuto diskriminaci vyvážit sítí sociálních bytů určených pro romské rodiny s ambicí a schopností přechodu z nižší do střední třídy.³¹ Přidělování sociálních bytů je v současnosti v kompetenci místních samospráv, které se často Romů zbavují vystěhováváním za města, a tak se zdá, že řešení bytových problémů Romů by mělo spadat pod některou z centrálních institucí.

Pouze kombinace obecného zlepšení právního a ekonomického prostředí s určitými proromsky specifickými opatřeními, zejména v oblasti vzdělávání a bytové politiky, může pomoci Romům v integraci na pracovním trhu jakožto i v dalších ekonomických aspektech života.

³¹Zuzčina rodina je příkladem romské rodiny na přechodu od nižší ke střední třídě, které přidělení sociálního bytu v tomto procesu zásadně pomohlo (Zuzka, str. 39).

Část II

Kazuistiky

Tři přiložené kazuistiky popisující konkrétní zkušenosti Romů nejsou míněny jako náhrada za důkazy pro tvrzení v eseji, spíše mají za účel čtenáři zprostředkovat osobní zkušenosti Romů na trhu práce. Informátoři byli vybráni se zřetelem na zastoupení různých strategií na trhu práce rozmanitých socioekonomických zázemí. Zároveň jsme vybrali informátory, se kterými máme dlouhodobé a stabilizované přátelské vztahy, abychom předešli povrchní, zavádějící sebereprezentaci. Rozhovory trvali několik hodin a byly rozděleny do dvou či tří setkání. Informátorům byla za vynaložený čas vyplacená malá odměna. Všichni tři informátoři žijí v pražské čtvrti s relativně vyšším zastoupením Romů. (1000 až 3000 z celkových 80 000 obyvatel).³² Ačkoli informátoři nejsou příbuzní či přátelé, znají se a na ulici se zdraví stejně jako většina Romů v této čtvrti, kteří společně utváří komunitu ve smyslu malé vesnice podobné velikosti.

³²Oficiální statistiky neexistují, Romové se navíc v posledních letech z Prahy pod ekonomickými tlaky vystěhovávají, takže jejich počty klesají.

A Fero

(sepsal J. Steiner)

A.1 Úvod

Fero a Steiner se seznámili před pěti lety, kdy Steiner působil v lokalitě jako sociální pracovník a Feroova rodina patřila mezi jeho klienty. Jejich pracovní kontakty skončily před třemi lety a profesní vztah se proměnil v přátelství. Steiner navštěvuje Fera přibližně jednou měsíčně. Dva provedené rozhovory byly uskutečněny v současném bydlišti rodiny - prvního se účastnila Ferova manželka a děti. Za celkem osmihodinový rozhovor Fero obdržel 800 Kč.

A.2 Rodinné zázemí

Fero je třicetiletý Rom se základním vzděláním a s neukončeným vyučením na malíře pokojů. Do páté třídy navštěvoval ZŠ a poté zvláštní školu, kam bylo v té době zvykem posílat romské děti. Fero je introvert dávající přednost domácímu klidu před zábavou ve společnosti. Jeho společenská pozice ve své rozšířené rodině je rozporná: na jednu stranu lidé oceňují jeho dobrotu a spolehlivost, na druhou stranu je považován ze nudného společníka bez schopnosti pohotově a vtipně reagovat. Fero je velmi tmavý, což snižuje jeho status jak v neromských, tak i v romských kruzích.

Fero žije s Žofkou (33 let), a jejich dvěma dětmi (3 a 8 let). Žofka pochází ze smíšené rodiny: otec byl Nerom, matka Romka. Její rozšířená rodina inklinovala k romskému způsobu života, většinu společenských vztahů udržují s Romy. Žofčina rozšířená rodina má mezi Romy nízký status, avšak často se těší přízni státních institucí, což může být částečně zapříčiněno jazykovými a komunikačními dovednostmi, zděděnými po neromském otci, jež jsou v souladu se zvyky české většiny. V kontrastu s tímto je Žofčina rodina téměř neschopna zorganizovat si vlastní finance, což často vede k dluhům, zabavování majetku, bezdomovectví a chudobě větší, než je typické pro romské rodiny žijící ve stejné lokalitě. Na druhou stranu, na rozdíl od jiných romských rodin, je málokdy zapletena do nelegálních aktivit a drog.

Žofka má ve své rozšířené rodině již od dětství velmi nízký status: byla nejméně oblíbené dítě ze šesti. Žofku lze bohužel označit za nešťastnou osobu, která z frustrace zneužívá prášky proti bolesti či hraje automaty. Fero je z tohoto důvodu nucen Žofku doprovázet na větší nákupy, jelikož nebezpečí ztráty peněz potřebných na jídlo je příliš vysoké. Stará se také o rodinné finance, což je mezi Romy netypické, tato oblast je tradičně doménou žen.³³

Žofka je osm let na mateřské dovolené před dovršením svých 23 let pracovala na různých místech jako prodavačka, jako asistentka čínského podnikatele, v obchodě s

³³Srovnej s rodinou Zuzky, str. 37.

počítači, kde vykonávala jednoduché administrativní úkoly, a jako uklízečka. Uvádí, že najít práci pro ní bylo vždy lehčí než pro její romské známé, jelikož díky své světlé pleti a dobré češtině nebyla považována za Romku. Žofka studovala střední školu se specializací zdravotní sestra, během praxí však zjistila, že ji toto zaměstnání vadí a zlákána svými nestudujícími romskými kamarády, školu opustila.

Ferova nukleární rodina v současné době žije v azylovém domě, což je veliké zlepšení v porovnání s předchozí bytovou nejistotou: poté, co byla rodina kvůli neplacení nájemného vystěhována, bydlela v posledních dvou letech provizorně a často nelegálně. Poslední regulované nájemné činilo včetně služeb kolem jednoho tisíce korun, což byla částka nižší než deset procent rodinného příjmu neschopnost platit nájemné nebyla tedy přímo způsobena chudobou, nýbrž šlo o důsledek neschopnosti organizovat rodinné finance.

Hlavní příjem rodiny tvoří sociální podpora poskytující životní minimum 11 000 Kč měsíčně a Ferův příjem z pokoutních zaměstnání, jenž činí 10 000 Kč měsíčně, který však podléhá výrazným výkyvům. Ekonomická situace rodiny je navíc zhoršena Žofčíným notorickým sázením. Rodina je hluboce zadlužená Fero dluží různým splátkovým prodejcům. Zakoupit zboží na splátky, například mobilní telefon, a poté jej prodat do zastavárny je mezi místními Romy oblíbenou cestou k rychlé půjčce. Fero úvěry nesplácí, takže rodině hrozí nebezpečí exekuce majetku, což však rodinu v současnosti nijak výrazně netíží, protože v posledních letech často změnila adresu, takže není k zastížení. Nicméně Fero si je problému dobře vědom a na bankovní účet neukládá větší částky peněz, jelikož by mohly být zabaveny, což ještě více snižuje již tak nízkou schopnost spořit.

Starší syn navštěvuje místní základní školu profilující se jako komunitní škola vycházející vstříc romským žákům. Nejde o zvláštní školu, avšak žáci v ní dosahují dramaticky horší studijní výsledky než v okolních školách, kde je zastoupení romských žáků malé. Ferův syn má problémy s češtinou a jeho úspěch ve škole je dále limitován četnými absencemi. Díky nezdravému životnímu stylu rodiny a nízké životní úrovni je často nemocný, avšak Žofka ho běžně neposílá do školy i když je zdravý, což škola toleruje, pravděpodobně aby si udržela dobré vztahy s romskými rodiči.

Fero pochází z rozsáhlé rodiny s desíti dětmi. Jeho otec pracoval 35 let v místní továrně, matka byla uklízečka. Ferova rodina má nízký status jak mezi Romy, tak z pohledu neromských institucí. Někteří z Ferových sourozenců jsou mentálně a fyzicky handicapovaní jedna z jeho sester je negramotná a byla úplně osvobozena od jinak povinné školní docházky, což je mezi českými Romy její generace neobvyklé. V posledních letech má Ferova rodina sociálně ekonomické problémy. Dva z jeho bratrů jsou bezdomovci žijící ve vraku auta. Výjimku mezi jeho příbuznými tvoří bratr Matěj, - podnikatel, co organizoval kopáčské a jiné nekvalifikované práce. Později emigroval do Velké Británie, kde celkem s úspěchem pokračuje ve svém podnikání.

Sestra Zuzana je dalším úspěšným sourozencem má svůj vlastní byt³⁴ a fungující nukleární rodinu. Zuzana se naučila vydělávat na úkor splátkových prodejců. Naváže kontakt s bezdomovcem, umyje ho, hezky oblékne a doprovodí do prodejny, kde má za úkol zakoupit mobilní telefon v hodnotě kupříkladu 12 000 Kč. Zuzana zaplatí první splátku ve výši 3 000 Kč, ihned telefon prodá za, řekněme 70% původní ceny, dá 1 000 Kč v hotovosti bezdomovci a získá tak 4 000 Kč pro sebe. Prodejce se později pokusí dluh získat od bezdomovce zpět, ale většinou bezúspěšně, jelikož ten nevlastní žádný majetek, který by mohl být zabaven.

Fero mnohokrát pomohl svým příbuzným tím, že jim nabídl útočiště, když na přechodnou dobu ztratili bydlení, což je ve Ferově a Žofčině rodině běžný druh pomoci. Pomoc je vzájemná a skoro každý z rodiny se již ocitl na ulici, avšak Ferro tuto pomoc častěji poskytuje než přijímá; ne proto, že by na tom byl s bydlením lépe, ale nejspíš pro vlastní dobrotu hraničící s naivitou, či protože ví, že v budoucnu bude pomoc potřebovat.

A.3 Zaměstnání

Fero pochází z deseti dětí, a tak se od něj očekávalo, že bude rodinu finančně podporovat již od svých čtrnácti let. Ve svém prvním zaměstnání se připojil ke svým starším bratrům a strýcům na nekvalifikovanou práci na stavbě. Protože byl nejmenší, dostal za úkol kopat na úzkém konci díry. Jednalo se o práci načerno, bez jakýchkoli bezpečnostních opatření, a tak není divu, že mu lešení spadlo na záda a těžce ho poranilo. Organizátor prací měl úzké obchodní kontakty s Ferovým starším bratrem, jenž byl též nepřímo zapojen, a tak Fera požádali, aby se neobracel na lékaře, - oba muži se obávali policejního vyšetřování, jež by následovalo, pokud by byly kontaktovány úřady. Zdravotní následky jsou trvalé; Ferovy byla později lékařským výborem snižena pracovní schopnost, takže nemůže legálně vykonávat fyzicky náročná zaměstnání. Zranění při práci načerno nejsou výjimečná: Ferrova švagra nedávno na stavbě přejel bagr. Nehoda začala jako nevinný vtip, řidič bagru se pokoušel Jana zvednout lžící, avšak ten upadl pod kola stroje. Viník se s Janem domluvil, že ho přemístí na nedalekou silnici, aby to vypadalo, že byl sražen projíždějícím autem a majitel firmy Jana podplatil 100 000 Kč, aby neoznámil, že jeho firma je do nehody zapletena.

Po dokončení zvláštní školy se Ferro učil malířem pokojů, avšak jeho matka zemřela dřív, než stihl dvouletý obor ukončit. Bez podpory mámy, jež byla hlavou rodiny, v učení nepokračoval navíc byl požádán, aby rodinu finančně podporoval. Ferro dodnes občas maluje pokoje, avšak pouze pro romské rodiny ve své čtvrti. Ferro se často nechává načerno najímat na nepravidelné, krátkodobé nekvalifikované stavební práce. V devadesátých letech, kdy jeho bratr Matěj a bratranec Michal vlastnili živnostenské listy a zaměstnávali místní Romy, měl Ferro takovýchto pracovních příležitostí mnoho. Matějovo

³⁴Jde o městský sociální byt, což je úspěch v porovnání s bytovou situací ostatních sourozenců.

podnikání bylo rozsáhlé. Dlouhodobě spolupracoval s důležitým neromských stavebním podnikatelem a to i na projektech tak velkých, jako například provedení 30 km výkopů anebo demolice dvou obrovských průmyslových komínů, jejichž rozebrání trvalo třiceti dělníkům rok. Matěj zaměstnával své příbuzné včetně svého otce, avšak platil jim jen běžnou mzdu a vedoucí pozice nabízel nespřízněným Romům. Později emigroval do Velké Británie a business přenechal nespřízněnému romskému příteli, čímž urazil celou svou rodinu.

Pracovní možnosti nekvalifikovaných stavebních dělníků se později zhoršily. Fero uvádí, že černá mzda za vyhloubení jednoho metru výkopu spadla ze 150 Kč na začátku let devadesátých na nynějších 70 Kč, a to hlavně kvůli levné pracovní síle z Ukrajiny. Bratranec Michal ukončil podnikání a místní Romové jsou často nuceni pracovat pro neromského vlastníka stavební firmy Starého, specializujícího se na zaměstnávání romských dělníků, kterým platí méně, než dělníkům neromským. Fero pro něj často pracoval po dva roky na konci devadesátých let. Starý dodnes zaměstnává Ferovy příbuzné a je o něm známo, že dělníky vyplácí spolehlivě. Avšak Starý s oblibou Romy ponižuje pro jejich etnickou příslušnost a Fero jej, znám svou prchlivostí, při jedné takové příležitosti zbil, čímž přišel o cenný pracovní kontakt.

Ferovi se naštěstí podařilo navázat dobrý vztah s dalším neromských stavebním podnikatelem, Novákem. Poznali se, když Fero kopal pro Starého; Novák, který šel kolem, si s Ferem domluvil menší kopáčskou zakázku. Fero spolu se svými dvěma bratry provedl práci rychle a spolehlivě, což byl začátek jejich obchodního partnerství, které trvá dodnes. Novák často zadává Ferovi zakázky, většinou menšího rozsahu, avšak někdy zaměstná až 15 mužů na za měsíc. Jedná se nejčastěji o kopáčské anebo demoliční práce.

Fero pak najme další Romy a to většinou ze své či Žofčiny rodiny anebo z řad svých romských sousedů. Novák dohlíží na celkovou kvalitu práce, ale Fero sám řídí skupinu, i když sám také fyzicky pracuje. Ústní dohoda mezi Novákem a Ferem pouze specifikuje úkoly, načasování a celkovou platbu, a je na Ferovi, kolik dělníků najme a za jakou cenu. Novák vyplácí Fera většinou koncem každého týdne v hotovosti a ten ihned rozdělí týdenní výplatu mezi dělníky (většinou po 5 000 Kč). Fero je také zodpovědný za přístroje, které jsou používány, a občas je přes noc uschovává u sebe doma.

Někteří dělníci občas přijdou opilí anebo nepřijdou vůbec Fero pak viníkovi udělí pokutu ve výši 500 Kč a/nebo viníka vyhodí. Takovýchto prohřešků se často dopouští Žofčini příbuzní Fero si je nepřeje nadále zaměstnávat, avšak vždy se poddá Žofčinému a rodinnému nátlaku. Neshody plynoucí z Ferovy vedoucí funkce a z nižší pracovní morálky Žofčiny příbuzných občas vyústí v pomluvy, avšak obecně má Fero ve své občasně funkci pověst férového vedoucího.

U větších zakázek požaduje Novák oficiální fakturu malé smlouvy jsou vypláceny v hotovosti bez jakéhokoli papírování. Pokud je to nutné, Fero je schopen fakturu vystavit. Bratranec Michal, ačkoli nevykonává žádnou skutečnou práci, má dosud platný živnostenský list pomocí něhož zastřešuje pracovní smlouvy ostatních Romů bez živnostenských listů, za což si účtuje malou provizi. Michal má invalidní manželku, a proto se

těší daňovým úlevám; zakoupil také auto a další předměty osobní spotřeby, které však deklaruje k obchodním účelům, což snižuje jeho daňový základ a vede k větším ziskům. Michalova provize za zastřešení smlouvy na 150 000 Kč činila 30 000 Kč.³⁵

Novákův a Ferův vztah přesahuje čistě obchodní rámec. Novák Ferovi často bezúročně půjčuje peníze a později tuto částku strhává z Ferova platu, avšak postupně, tak, aby Ferovi vždy něco zbylo pro okamžitou spotřebu. Když v roce 2002 zemřela Žofčina matka, rodina neměla na pohřební obřad, který bývá mezi Romy okázalý a nákladný. Novák Ferovi zapůjčil 15 000 Kč, které později nevyžadoval zpět. O Novákovi je známo, že má s Romy dobré vztahy kupříkladu, jak Fero uvedl, Novák má v oblíbě *goja* - romskou kulinářskou specialitu vyrobenou z vepřových střev, která je mezi Neromy neznámá, a naučil ji svou ženu připravovat.

Pracovních příležitostí, které Novák Ferovi nabízí, za poslední dva roky dramaticky ubylo. Novák potřebuje kvalifikované zedníky a Fero není schopen takové mezi svými romskými druhy nalézt. Fero uvádí, že mnoho Romů má zkušenosti s novými stavebními technologiemi, ale chybí jim formální výcvik a Fero odmítá převzít zodpovědnost za jejich práci, protože by mohli způsobit rozsáhlé škody. Velké zakázky poskytující práci mnoha lidem po mnoho týdnů již nejsou běžné. Ferova manažerská funkce je spíše výjimkou než pravidlem a je vlastně chudší než někteří z jeho podřízených, kterým domlouvá práci.

Přestože dává přednost práci pro Nováka, Ferovou typickou pracovní příležitostí je mytí výkladních skříní. Na tuto službu se Fero specializuje přes 6 let, pořídil si jednoduché náčiní a hlavně kontakty a dobrou pověst. V současné době má Fero dlouhodobé klienty, – majitele obchodů roztroušené po Praze, kteří mu často volají, anebo Fero kontroluje, zda nepotřebují jeho služby. Pracuje obvykle čtyři hodiny denně a je placen na ruku. Tyto příjmy (cca 500 Kč denně) pokryjí každodenní rodinné výdaje sociální dávky či jiné příležitostně větší příjmy jsou většinou utraceny během dne či dvou za velké výdaje, splácení dluhů a luxusní spotřebu. Rodina je na těchto malých, ale pravidelných příjmech z mytí výloh kriticky závislá, protože nedisponuje žádnými úsporami. Jde však o nejisté podnikání poptávka za deštivých dnů výrazně klesá.

Atmosféra v oboru mytí výloh v poslední době zhoustla. Konkurence je tvrdá, mnohdy se pracuje pod cenou, jejíž rozpětí je široké: Fero uvádí, že ostatní myči výloh si za práci, kterou by on vykonal za 300 Kč, účtují od 50 do 500 Kč. Podstatná část úsilí padne pouze na získání zakázky z toho důvodu je tento “průmysl” charakterizován vyššími fixními náklady a cenová soutěž proto může ceny na nevýnosně snížit. Ve sporech konkurenti příležitostně užívají násilí - čističi proto v poslední době často pracují ve dvojicích, čímž zvyšují svou obranyschopnost. Fero jednou zbil muže, který se snížením ceny pod běžnou úroveň snažil Fera připravit o loajálního zákazníka. Stejně však Fero kvůli konkurenci klientů několik zákazníků ztratil, na druhou stranu jich několik přebíral od dražších čističů.

³⁵Což ovšem není jeho čistý zisk, protože musí zaplatit daň za příjem ve výši 150 000 Kč.

Čistící práce občas hraničí s vydíráním. Rom, který Fero do tohoto podnikání uvedl, nabízel čištění agresivním způsobem a vyhrožoval majitelům obchodů, kteří si jeho služby nepřáli, demolicí zařízení. Vystrašení majitelé často s mytím souhlasili a odvedli za něj absurdně vysokou cenu, jako například 5 000 Kč za práci mající hodnotu tři set korun. V dnešní době je mytí výkladních skříní prováděno hlavně Neromy a Fero viní některé Romy z toho, že jejich násilné praktiky zničily kolektivní pověst romských myčů.

Dalším druhem malých prací je sbírání starého železa, což vynáší více méně tolik co mytí oken, avšak je fyzicky náročné - několik set kilogramů železa je nutné každodenně ručně dopravit na vozíku do místních sběrů. Navíc má tato práce nízký společenský status, a proto ji Fero vykonává pouze během nedostatku jiných příležitostí, anebo když najde velký zdroj železného odpadu, jako například malou opuštěnou továrnu, kterou se svými příbuznými minulý rok rozebrali.

V devadesátých letech Fero provozoval podomní obchod: nabízel po barech a v ulicích oblečení. Před několika lety býval mezi Romy podomní obchod s oděvy běžný, protože značkové oblečení bylo ve východní Evropě drahé, takže příležitost k výdělku byla vysoká. Romové většinou nabízeli levnou napodobeninu zakoupenou v čínských obchodech, avšak zákazníkům předstírali, že jde o zboží vysoké kvality ukradené z obchodů. Cena oblečení však mezitím značně klesla a pouze několik Romů s výjimečným obchodním talentem zůstalo věrno tomuto způsobu podnikání. Fero jej opustil.

Fero na sebe prozradil, že se příležitostně dopustil menších krádeží a podvodů. Jednou prodal krabici naplněnou cihlami předstíraje, že je uvnitř televizor a také přiznal ojedinělý případ kapesní krádeže. Jde však spíše o výjimečné excesy z doby před několika lety, kdy byl Fero mladší.

Fero měl také několik legálních dlouhodobých zaměstnání, poněkud více v devadesátých letech před uzavřením těžkého průmyslu v popisované lokalitě. Fero zastával v jisté továrně různé nekvalifikované pozice v roce 1997 a v další pak v roce 1998 v obou případech pracoval společně s mnoha příbuznými. Dlouhodobá legální práce však vyžaduje disciplínu a schopnost podřídit se; a prchlivý Fero si stěžuje na ponižování a sekýrování ze strany nadřízených. Fero mívá dlouhodobé legální zaměstnání nápadně méně často než mnoho jeho příbuzných.

Fero, je oficiálně nezaměstnaný, a tak se musí hlásit na pracovním úřadě. Spolupráce s úřadem je povinná, jsou na ní závislé některé dávky. Avšak úřad nemá práci, kterých by nabídl, neboť Fero není kvalifikován a má oficiálně omezenou pracovní schopnost. Jediná práce, kterou kdy pracovní úřad Ferovi našel, je práce v místní uklízací firmě spolupracující s radnicí. Firma nabízí smlouvy pouze na dobu tří měsíců a poté vymění dosavadního pracovníka dalším nezaměstnaným. Takový postup jí umožňuje získat dotace, kterými stát podporuje zaměstnávání dlouhodobě nezaměstnaných. Tyto krátkodobé pracovní smlouvy jsou také užitečné z pohledu klientů úřadu práce, protože i když jsou zaměstnání pouze na tři měsíce, změni to jejich status z dlouhodobě na krátkodobě nezaměstnané, což o něco zlepší jejich přístup k podpoře. Pracovní úřad nikdy Ferovi nenabídl

rekvalifikační kurz.

Radnice Fera jednou zaměstnala na určité čistící práce. Toto zaměstnání dohodl přímo starosta po diskusi se sociálním pracovníkem Člověka v tísní. Starosta, pochybující o pracovitosti Romů, nabídl práci, aby otestoval schopnost sociálního pracovníka najít Roma ochotného pracovat. Ačkoli Fero práci přijal a po skončení smlouvy byl připraven v ní pokračovat, radnice nedokázala překonat administrativní překážky a experiment byl ukončen. Přednedávnem se Fero, hnán dlouhodobým nedostatkem příjmu, z vlastní iniciativy nabídl na stejnou práci, ale mezitím nastoupil nový starosta, který s Ferem odmítl komunikovat.

Fero si je vědom nevýhod práce načerno: má obrovský dluh na zdravotním pojištění a ačkoli jej již částečně splatil, stále dluží 60 000 Kč. Nadto, kvůli svému špatnému zdravotnímu stavu, by měl nárok na částečný invalidní důchod, avšak nemá dostatek let odvodů sociálního pojištění. Fero si dále stěžuje na fluktuaci příjmů z černé práce a vyjmenovává další výhody legálních smluv, jako je placená dovolená nebo zdravotní pojištění. Na druhou stranu jmenuje výhody pokoutních prací: neztrácí sociální dávky a má flexibilní pracovní dobu. Nejdůležitější je, že dostává peníze každodenně, hned po umytí výlohy, zatímco legálně zaměstnan by dostával plat jednou měsíčně. To je pro jeho rodinu zásadní rozdíl, nejsou sto spořit a tím překlenout výkyvy v příjmu. V úhrnu dává Fero přednost flexibilní práci načerno se všemi riziky s ní spojenými před hůře placeným legálním zaměstnáním, ve kterém by byl, jak Fero zdůrazňuje, buzerován.

Fero si vybavuje čtyři případy černé práce, za kterou nebyl vyplacen. K tomu obvykle dochází poslední týden práce, kdy zaměstnavatel již dělníky nepotřebuje, a tak se jednoduše neukáže či nějak zdůvodní, že nepřinesl peníze. O prchlivém Ferovi je známo, že se v takových situacích porve. Navíc většinou pracuje pro zaměstnavatele, se kterými má dlouhodobé vztahy, takže zažil takovéto jednání méně často než jiní Romové. Fero si myslí, že oběti těchto podvodů jsou většinou slovenští Romové hledající práci v Čechách zoufale potřebující peníze a sáhnou tak po jakékoli pracovní příležitosti, i přesto, že neznají zaměstnavatele. Dva z podvodů, které Fero zažil, byly spáchány romským zaměstnavatelem, jednou dokonce blízkým příbuzným. Bratranec Michal, ještě za časů svého aktivního podnikání, prosázel peníze na výplaty svých zaměstnanců: Fero se rozzuřil a rozbil Michalovi auto. Nemluvili pak spolu tři roky, avšak poté obnovili obchodní kontakty.

A.4 Plány, ambice, sny

Ferovým snem je vlastnit trafikku jeho švagrová jednu na začátku devadesátých let měla a Fero uvádí, že dosahovala enormních zisků. Fero jednou dostal nabídku ke koupi takového stánku a zdá se, že je dobře informován o tom, jak ho vést. Uvádí, že by potřeboval kapitál ve výši 300 000 Kč pro nákup zboží a dalších 20 000 Kč, aby najal místo, což jsou částky jasně mimo Ferovy finanční možnosti. Fero často mluví o zřízení vlastního živnostenského listu. Domnívá se, že s listem by si vylepšil svou vyjednávací

pozici se zaměstnavateli a rozšířil pracovní možnosti. Věřící, že s živnostenským listem by byl schopen organizovat stavební práce ve velkém měřítku, protože má kontakty na Romy, kteří vlastní nákladní auta a různé stavební stroje. Zřízení listu je celkem jednoduché. Největší překážkou je poplatek ve výši 2 500 Kč a mírně složitý administrativní proces. Avšak i když to Fero nepřiznává, vedení účetnictví a hlavně šetření peněz pro úhradu daní by pro něj bylo velice obtížné.

Dalším oblíbeným snem mezi Romy je zakoupení starého nákladáku ten se dá pořídit od 12 000 Kč. Ač Fero nemá řidičský průkaz, jeho příbuzný jej má a práce s nákladákem vyžaduje dva muže. Nákladák velmi ulehčuje sběr železného šrotu a vylepšuje šanci získat práce u stavební firmy.

Fero také přemýšlel o práci u svého bratra Matěje ve Velké Británii, který mu ji sám nabídl. Feroovo vysvětluje odmítnutí nabídky tím, že by se mu stýskalo po jeho starším synovi, se kterým má úzké emocionální pouto. Při jiné příležitosti připustil, že si není jistý, zda by ho Matěj neokradl na výplatě a oba motivy pravděpodobně hrají roli.

Fero a Žofka si pro své děti přejí kvalitní vzdělání, které by jim umožnilo vymanit se z útrpnosti manuální práce. Ve skutečnosti však téměř žádní absolventi základní školy, kterou navštěvuje jejich starší syn, nedokončí střední školu. Zdá se, že Fero s Žofkou si nejsou vědomi nízké kvality vyučování na této škole. Oceňují, že jejich syn nechodí do zvláštní školy a že se k nim učitelé chovají s respektem. Jelikož nemají možnost porovnání s jinými základkami a sami nemají řádné vzdělání, nejsou schopni vyhodnotit celkovou nízkou kvalitu vzdělání, která se jejich dětem dostává. Kvalita vzdělání je nadále zhoršena liknavou školní docházkou jejich syna: Žofka například, jako mnoho dalších místních Romů, nikdy nepošle své děti do školy aniž by měly svačinu, na kterou však často chybí peníze.³⁶

Ferovým nejvíce zdůrazňovaným snem je najít si pravidelné dlouhodobé legální zaměstnání, kde by ho neseškýrovali. Velký místní supermarket nabízí nekvalifikovanou práci s platy kolem 10 000 Kč a zaměstnává místní Romy. Většina jich zde pracuje pouze pár měsíců, a pak, často právě kvůli sekýrování, odchází. Fera jednou do supermarketu přijali, avšak práce nechal po prvním dni.

Pravděpodobně největší překážkou legalizace Ferova podnikání či nalezení legálního zaměstnání jsou jeho velké dluhy. Ačkoli o tom Fero nerad mluví i přemýšlí, dluží zdravotní pojišťovně, různým zastavárnám, atd. Dluhy nejsou v současné době pro Feroovu rodinu problémem, jelikož nevlastní prakticky nic, co by mohlo být zabaveno, avšak jakákoliv legální aktivita s pravidelným příjmem by otevřela cestu exekuci. Až donedávna byla exekuce majetku v České republice velmi pomalá, avšak v poslední době se stává více efektivní a dluhy začínají být pro Feroovu rodinu reálnou hrozbou.

³⁶Svačiny jsou spíše důležité jako statusový symbol než pro jejich výživovou funkci. Nemít ve škole vlastní svačinu by byla ostuda.

A.5 Shrnutí

Fero je pilný muž, schopný naplnit každodenní potřeby své nukleární rodiny černou prací. Jeho rodinu nejvíce trápí bytová situace, do které se dostali kvůli své neschopnosti zorganizovat své rodinné finance na ve škále delší než denní. Feroovo černé podnikání je poměrně sofistikované, má dlouhodobé klienty, kterým myje výlohy a má též cenné kontakty na českého podnikatele, pro kterého občas organizuje krátkodobé stavební party svých romských druhů. Mezi svými klienty má dobrou pověst, čehož si Fero považuje. Jeho snem je vlastnit novinový stánek nebo přinejmenším být schopen legalizovat své občasné podnikání ve stavebnictví a zakoupit nákladňák či jiné vybavení pro stavbu. Avšak jakýkoli oficiální příjem by byl brzy zabrán v exekuci. Ve skutečnosti Fero žádné změny ve své strategii na trhu práce neplánuje.

B Josef

(interviewed by K. Hůlová)

B.1 Úvod

S Josefem jsem se seznámila před více než dvěma lety v době, kdy jsem začínala pracovat v lokalitě jako terénní sociální pracovnice pro společnost Člověk v tísni a přebírala od předchozího kolegy několik klientů. Rodina Josefa byla jednou z těch, se kterými bylo zapotřebí intenzivně spolupracovat, aby se z provizorního bydlení v obecním domě v dezolátním stavu dostali do slibovaného běžného bytu, který jim přislíbila obec. Vztah v rovině klient-sociální pracovník zůstal do dnešního dne v určité míře zachován, mezitím však mnohokrát došlo k situacím, kdy byla hranice profesionálního vztahu z obou stran překročena a to v pozitivním směru (např. pozvání na oslavy narozenin, pomoc se stěhováním, výjezdy s dětmi ven). Jako sociální pracovnice navštěvuji rodinu průměrně jedenkrát týdně a během návštěv se společně řešíme jak splátkové kalendáře, vyhazov z úřadu práce či odejmutí sociální dávky, tak malé i velké soukromé rodinné starosti a radosti.

Interview se odehrávalo po dva večery u rodiny Sokolových doma, v obecním bytě, který získali od obce před rokem. Po letech života ve zchátralém domě plném odpadků, ilegálních nájemníků a drogových dealerů a posléze ročním pobytu ve dvou místnostech na městské ubytovně, bylo získání třípokojového bytu dlouho očekávanou událostí, ke které se upínaly veškeré naděje na zlepšení života rodiny. Nutno podotknout, že očekávání poněkud předčilo skutečnost, mnohé problémy např. se zaměstnáním, rodinným rozpočtem nebo kriminalitou dětí zůstaly či se naopak ještě prohloubily. Na druhé straně po počátečních neshodách s “českými” nájemníky jsou nyní vztahy v domě uspokojivé a rodiče se nemusí obávat rizikového prostředí ohrožující především děti, jak tomu bylo v případě předchozího bydliště. U rozhovoru byla vždy přítomna Josefova žena, všechny nezletilé děti a snacha. Za osmihodinové interview dostal pan Josef vyplaceno 800,-Kč, což, jak poznamenal, bude akorát na jednu splátku exekutorovi.

B.2 Rodinná anamnéza

Josefovi je 41 let a narodil se v Košicích ve smíšeném manželství. Otec pocházel z Hradce Králové a byl profesionálním vojákem. Během služby v armádě byl odeslán na Slovensko, kde se seznámil s Josefovou matkou. Matka byla Romka z města (Košice), což, jak zdůraznil Josef, byl velký rozdíl oproti Romům pocházejícím z osad, především v životní stylu bližšímu majoritnímu způsobu života.

Josef je nejmladší z pěti sourozenců, tří bratrů a dvou sester. V Košicích nastoupil do základní školy a ve čtvrté třídě byl přeložen do školy zvláštní. Školu absolvoval v 15ti letech a ihned nastoupil do práce jako popelář. Na poznámku, že šel do práce velmi mladý, Josef důrazně upozorní, že by jinak skončil ve vězení, vzhledem k tomu,

že v tehdejším Československu bylo nepracovat trestné. Všichni Josefovi sourozenci až na jednu sestru, která vyšla ZŠ a nyní je uklízečkou, absolvovali také zvláštní školu, vyučen není nikdo. Nejstarší Josefův bratr byl za komunistů silničářem, což bylo v rámci Josefovy rodiny považováno za výjimečně dobrou práci.

Josef žije v domácnosti se svou ženou Annou (41 let), pěti dětmi a vnukem. Tři děti ve věku 8, 10 a 15 let navštěvují zvláštní školu, zletilý syn je ve výkonu trestu. Nejstarší dcera je již několik let silně závislá na heroinu a tak byl její syn svěřen několik měsíců po porodu do péče prarodičů. Anna je s vnukem nyní třetím rokem na mateřské. Josef nemá vzhledem ke svým modrým očím a světlé pleti typický vzhled Roma. Nicméně skutečnost, že je částečně negramotný, nepříliš dobře vybaven vyjadřovacími schopnostmi a v prostředí majoritních institucí poněkud dezorientovaný, mu jeho šance na úspěch na pracovním trhu i v kontaktu s úřady výrazně snižuje.

Od doby, kdy odešel do Prahy, se se zbytkem své rodiny příliš intenzivně nestýkal, vyjma každoročních návštěv své matky na Slovensku. Říká, že za kamarády považuje především několik příbuzných z rodiny své ženy, poslední dva roky s nimi v domácnosti s přestávkami žil jeho synovec ze Slovenska, se kterým si občas připil na zdraví a společně pracovali jako brigádníci pro několik firem. Jinak do hospody nechodí a nejraději je ve volných chvílích doma se ženou. Pro zbytek rodiny, především Aniččiny starší sestry a otce, je Josef občas zdrojem posměšků, vzhledem k jeho negramotnosti a pomalým reakcím na slovní nářázky. Někdy také v jeho a Annině nepřítomnosti hodnotí negativně jeho neschopnost sehnat si stálou práci a vydělat více peněz. Anna i Josef vykazují obecně nižší schopnost úspěšně jednat s institucemi nebo cizími osobami, které ovlivňují jejich život (např. obecní úřad, úřad práce, škola...). Pokud je nutné cokoliv vyřídit, jedná s úřední autoritou pokaždé Anna, která umí číst a psát. Josef ji většinou na taková jednání doprovází.

Anna pochází ze známé smíchovské romské rodiny, otec byl slavným hudebníkem. Začínal hraním po vinárnách v rodinné kapele, kde hrál na basu. Přes den se živil rozvozem uhlí. Postupně nabídek na hraní přibývalo a nakonec se jako muzikant velmi slušně živil. Často vzpomíná, jak hrával pro nejrůznější komunistické pohlaváry v nóbl restauracích nebo na velkolepých zájezdech v zahraničí. Kapela hrála i v několika známých českých filmech. Anniny sestry často vypráví, jak spolu s maminkou létaly do Bulharska či Turecka nakupovat oblečení, aby ho tady ve stánku výhodně prodaly. Příjmy z prodeje a hraní dovozovaly rodině žít v blahobytu, což ostře kontrastuje především se současným životem Anny nebo její sestry Jany. Annina matka ještě průběžně po celý život pracovala jako uklízečka, několik let myla nádobí v motolské nemocnici. Před více než dvěma roky matka zemřela na následky mozkové mrtvice, která ji postihla několik let před tím. Po této příhodě byla v podstatě nehybná a vyžadovala každodenní péči, kterou zajišťoval převážně otec. Během její nemoci postupně s hraním úplně přestal.

Anna má dvě starší sestry. Prostřední Jana dokončila základní školu a dokonce nastoupila do učení na švadlenu. Školu nedodělala, živí se jako uklízečka. Vdávala se i

na dnešní dobu poměrně pozdě, v 27mi letech a provdala se podle Anniných slov za “špatného Romáka” z divné rodiny, který začal celkem brzo po svatbě brát drogy. Dnes žije Jana se třemi dětmi u otce, který ji, stejně jako Annu, podporuje ze svého důchodu. Když před třemi lety dostal otec finanční odškodnění ve výši 250 000,-Kč od mezinárodní organizace, která odškodňovala jedince za rasovou perzekuci a pobyt v pracovním táboře během 2. světové války, rozdal v podstatě většinu těchto peněz mezi své tři dcery. Jana pobírá od sociálního odboru příspěvek na péči o otce, kterému byla před několika lety lékařem přiřknuta částečná bezmocnost. Příspěvek není vysoký, ale Janě je z tohoto institutu placeno zdravotní pojištění. To jí umožňuje pracovat nelegálně jako uklízečka ve státní instituci bez rizika vzniku dluhu u zdravotní pojišťovny. Pracovní smlouva je napsána na jinou osobu, které je tak placena zdravotní a sociální pojistka, zatímco výplatu pak dostane Jana.

Nejstarší sestra Marie, která se vdávala v šestnácti, je v invalidním důchodu, ale manžel jezdí jako taxikář, takže rodina je finančně zajištěna. Žijí v obecním bytě spolu s rozvedenou dcerou a vnučkou.

V Annině nepřítomnosti se setry občas zmíní: “Ona měla na lepšího, ale nedala si říct, to on jí takhle stáhnul na dno!” Anna sama je přesvědčena, že se vdala dobře a důvod současného nepříznivého finančního období vidí v diskriminujícím přístupu zaměstnavatelů, kteří odmítají jejího muže zaměstnat. Josef sám říká, že rodina Anny proti jejich svatbě nic nenamítala. Vzali se v roce 1982, první dcera Sára se jim narodila o rok později. Od té doby až do roku 1994 žili se třemi dětmi v bytě 1+1, který jim přidělil v té době národní výbor. O dva roky později se narodil syn Lukáš, kterého ovšem vychovávali rodiče Anny. Josef s Annou měli pocit, že výchovu dvou malých dětí nezvládnou, navíc Lukáš se narodil o tři měsíce dříve a vyžadovat tudíž zvýšenou péči. Domů se vrátil až v šesti letech. Petr přišel na svět v roce 1989 a dcera Simona o pět let později. Začátkem devadesátých let byl jejich původní byt vrácen v rámci restitucí zabaveného majetku majiteli a Josef s rodinou byl nucen pro neplacení nájmu z bytu odejít. Přijal majitelem nabízené odstupné a odešel do obecního bytu, který mu byl poskytnut jako nouzové řešení na dobu určitou. To už byl na světě i jejich nejmladší syn Martin.

Od roku 1994 tedy bydleli Sokolovi 7 let v obecním domě, který byl obýván převážně romskými rodinami sestěhovanými dohromady částečně obcí, částečně přirozenou gravitací příbuzných nebo známých v bytové nouzi. Koncentrace nájemníků-neplatičů soudně vystěhovaných ze svých původních bytů a lidí bez střechy nad hlavou nelegálně osídlujících volné místnosti v domě, měla za následek vznik izolovaného, ztěží kontrolovatelného společenství. Dům byl málokdy navštěvován kýmkoliv ze správní firmy, postupem času se do domu báli chodit i místní úředníci a podivná změť různorodých obyvatel začala žít životem s vlastními interními pravidly. Výsledky takové soužití se dostavily záhy - silně znečištěné společné prostory domu, několika metrové haldy odpadků ve

světlíku a na dvoře, prodej drog, černé pronájmy, “nabourané”³⁷ byty.

Lidé “nabouraní” do bytů se automaticky napojovali na elektrické rozvody nájemníků se smlouvami, čímž enormním způsobem narůstala spotřeba energie v přihlášených domácnostech. Vzniklé nedoplatky pak provozovatel oprávněně požadoval po těch odběratelích, kteří měli k odběru elektřiny uzavřenou smlouvu. Ti se ale nechtěli smířit s tím, že by měli platit vysoké částky za energii, kterou ve skutečnosti odbíral někdo jiný. Po počátečních konfliktech a pokusech černému odběru zamezit tak mnozí, do té doby platící nájemníci, mezi nimi také Sokolovi, odmítli nedoplatky několikrát násobně převyšující roční spotřebu jejich domácnosti hradit. Energetická společnost neplatícím odběratelům obratem odmontovala elektroměry a zastavila přívod elektřiny. Po zbytek doby strávené v domě čerpal Josef, stejně jako ostatní, elektřinu z osvětlení společných prostor domu. Dluh však energetická společnost nyní vyžaduje po Josefovi prostřednictvím exekutora, což mělo za následek nárůst celkové dlužné částky o dvě stě procent. Po letech byl dům prodán soukromníkovi a velká část celého osazenstva domu se postupně přesunula o jeden vchod níže, do obecního domu stejného typu. Sokolovi měli to štěstí, že opět disponovali nájemní smlouvou, která je opravňovala byt legálně obývat až do roku 2003.

V přiděleném obecním bytě, ve kterém žijí dnes, už nepříjemnosti s černým odběrem nebo nedoplatky za jiné nájemníky odpadly, přesto jsou však účty za vodu nebo elektřinu nezvykle vysoké. To je způsobeno především velkým počtem osob v domácnosti. V poslední době se do bytu nastěhovala ještě družka nejstaršího syna s dcerou, Josefův synovec ze Slovenska a rodinný přítel bez střechy nad hlavou. Po zkušenostech s domem pro neplatiče a nekonečným čekáním na přidělený byt se však Josef s Annou snaží nájem a poplatky s tím spojené zaplatit vždy včas. Peníze na jídlo nebo pomůcky pro děti do školy si Anna pak často chodí půjčovat k sestrám nebo k otci.

Všechny děti vychodily nebo ještě stále chodí do zvláštní školy, nejmladší Martin nastoupil do první třídy na základní školu, ale po roce bylo rodičům nabídnuto, aby přestoupil na školu zvláštní. Také nejstarší Sára a prostřední Petr začínali na základní škole, ale postupem času skončili ve zvláštní. Sára ani Lukáš nejsou vyučení. Sára již několik let užívá heroin, nepracuje, přes den spí, v noci odchází do centra “vydělat” peníze krádežemi a sehnat si dávku. Lukáš je toho času již šestý měsíc ve výkonu trestu pro vloupání do auta a krádež. Před nástupem do věznice bral také drogy, nyní ve vězení pracuje a vychovatelé si ho chválí. Během jeho pobytu ve vězení se mu narodila dcera. O svém otcovství do té doby netušil, nyní bydlí matka dítěte u Sokolových v bytě a čeká na Lukáše. Josef si není jist, zda je dítě skutečně Lukášovo, ale nechává to na něm. Sokolovi se považují za katolickou rodinu, poslední tři děti byly ale křtěné u pravoslavné církve, protože katolický kněz vyžadoval dlouhodobou přípravu na křest a znalost motliteb.

³⁷Slangový, mezi místními romskými rodinami běžně užívaný výraz pro nelegální obsazení volného bytu

B.3 Zaměstnání

V šestnácti letech odešel Josef do Prahy ke své sestře, která se do Čech provdala. Tři roky pak pracoval společně se svým švagrem v Konstruktivě Praha - velké státní stavební společnosti. Nejprve dostal místo kopáče, později jako pomocný dělník na stavbě nosil materiál. Podle Josefových slov měl v Konstruktivě dobré peníze, společnost jim proplácela cestovné a stravné. Nikdy neměl pocit dvojího metru ze strany svých šéfů kvůli skutečnosti, že je Rom. Ve dvaceti letech odešel pracovat do továrny Tatra na Smíchově, kde mu nabídli více peněz a příjemnější práci - jezdil s multikárou. Od Tatrové měla rodina dokonce možnost dostat byt, ale nakonec nabídku odmítli - místo ve stejném obvodu, ale zhruba o 7 stanic dál jim připadalo příliš daleko od zbytku rodiny, která žila na Smíchově.

V roce 1989 odešel do uhelných skladů rozvážet uhlí, opět z důvodu lepšího platu. Po dvou letech byl podnik zrušen a Josef nastoupil do motolské nemocnice - v kuchyni umýval nádobí. V Motole bylo v té době zaměstnáno mnoho Romů, také Josefova tchýně. Přiját byl bez problémů. Po několika letech bylo však hodně romských zaměstnanců z práce propuštěno, údajně z důvodu opakovaných krádeží. Sám Josef uvádí, že tchýně v kuchyni zcizila salám a nato byli následně ona i Josef z práce vyhozeni. Na její obhajobu Anna uvádí, že byla tou dobou po mozkové mrtvici a občas nevěděla, co tropí.

V roce 1997 nastoupil Josef do firmy Tores, která zajišťovala úklid chodníků a ulic. Plat byl dostačující, asi 8000,-Kč měsíčně plus stravenky. Po roce začal v Toresu jezdit s vozítkem a vysypávat koše na zastávkách městské dopravy. Smlouvu měl zpočátku několikrát uzavřenou na tříměsíční období, mezi kterými byl registrován na úřadu práce a pobíral podporu. Posléze mu vystavili smlouvu na půl roku a ta byla následně několikrát prodloužena z důvodu jeho uspokojivého pracovního výkonu a dobrého vztahu s vedoucím. Uvádí, že firma zaměstnávala hodně Romů, ale před špatnou pracovní morálkou některých z nich se chránila právě krátkodobými pracovními smlouvami, např. na 3 měsíce. Zároveň firma čerpala státní příspěvek za zaměstnávání dlouhodobě nezaměstnaných a tříměsíční pracovní poměr měl sloužit k tomu, aby znovu získali pracovní návyky. Během takto krátkého období mohla také společnost zaměstnat a zaškolit větší množství lidí bez práce, kteří by pak v ideálním případě měli větší šanci na získání trvalejšího zaměstnání. Vedoucí úklidové čety chodil pracovníky úklidu kontrolovat, ale pokud měl každý svůj rajón uklizený a odešel domů dřív, nadřízeným to nevadilo. V té době měli Sokolovi už pět dětí a finančně jim vypomáhali rodiče. V roce 2002 byla firma Tores dána do konkursu a Josef přišel o práci. Tento okamžik označuje Josef jako počátek pádu do chudoby a nezaměstnanosti. Půl roku byl na úřadu práce.

Pak nastoupil do jiné úklidové firmy, Test, jako uklízeč chodníků. Šlo o úklidovou firmu, která vyhrála výběrové řízení pro úklid chodníků na Praze 5. Dle informací Josefa však Test zaměstnává lidi načerno, takže ti i nadále pobírají podporu v nezaměstnanosti. Týdně vyplácí 1500,-Kč. Josef tam vydržel 3 týdny, pak odešel především kvůli konfliktům s ostatními zaměstnanci, kteří na sebe navzájem žalovali šéfovi a soutěžili,

kdo bude mít nasbíráno více pytlů s odpadky. Aby trhli rekord, nebylo výjimkou, že do připravených pytlů přendávali odpadky z popelnic u domů. Představa zapáchajících odpadků a jejich nabírání holýma rukama do pytlů, navozuje ještě dnes Josefovi zvedání žaludku a znechucený výraz ve tváři. Několik měsíců strávil opět na úřadu práce, pak nastoupil na plný úvazek do firmy, která zajišťovala úklid supermarketu Carrefour. Plat byl 7000,-Kč čistého měsíčně, ovšem vedoucí byl mladý hejsek, který se na Romy vytahoval a dělat chytrého. Po měsíci dostal Josef vyhazov, prý z důvodu špatných pracovních výsledků.

Od té doby je v podstatě bez práce. Zhruba 8 měsíců byl na úřadu práce, kde mu ovšem žádné zaměstnání nenašli. Proto chodil přes den se synovcem sbírat železo. Za kilo železa platí výkupny 4 Kč a ve dvou byli některé dny schopní vydělat až 1800,-Kč. Dokonce si za 500 Kč koupili kárku, která uvezla i velmi těžké kusy. Zdůrazňuje, že železo získávali vždy poctivě, sběrem na ulicích či dvorech nebo poptáváním se po domech na staré ledničky nebo jiné spotřebiče. Pokoušel se také shánět zaměstnání přes inzeráty vyvěšené na úřadu práce nebo ve výlohách obchodů. Pokud zaměstnavateli nabízejícímu práci zavolá a představí se svým českým jménem, nebývá zpravidla problém smluvit si osobní schůzku. Pracovní místo je v tu chvíli ještě stále volné. Až když Josef dorazí na domluvené místo a je spatřen, případně podroben interview budoucím zaměstnavatelem, je mu následně sděleno, že místo už je obsazené nebo, že nesplňuje podmínky pro výkon práce požadované. Josef si myslí, že jej zaměstnavatelé odmítají z důvodu jeho špatného vyjadřování, podle kterého soudí, že je "hloupý Cigán".

Příležitostně také občas pracuje jako kopáč, vždy jde o krátkodobou práci načerno. Většinou dostává 50,-Kč na hodinu. Říká, že pokud měl na starosti výplaty Rom, často nedostali zaplacení. Obzvláště poslední týden práce, kdy už je následně vedoucí nepotřeboval. Poslední dva měsíce nyní načerno pracuje ve vyklízecí a demoliční firmě - v Praze bourají halu a komín bývalé továrny. Při vzpomínce na poslední rozbouranou zděnou konstrukci se zasní a praví, že tolik těžkého železa pohromadě ještě neviděl. Lituje, že si nemohl železo odnést. Práci sehnal přes příbuzného, který je mu během směny vedoucím. Zatím vždy zaplatil a navíc jim denně přispívá na svačinu. Josef si pochvaluje, že zatím vždycky nějak peníze sehnal, aby mohl všem dělníkům zaplatit. Pracuje denně 10 hodin a za týden dostává zhruba 2500,-Kč.

Josef byl před třemi měsíci vyhozen z úřadu práce. Byla to sankce za to, že se k oslovenému potencionálnímu zaměstnavateli dostavil v den nástupu v podnapilém stavu a o dvě hodiny později. Tak to alespoň uvedl zaměstnavatel, který později na úřad práce volal. Josef k tomu říká, že nástup měl v sedm hodin ráno a že by byl blázen, kdyby před tím pil alkohol. Na práci se těšil, počítal se zlepšením rodinného příjmu, poplacením dluhů atd. Proti rozhodnutí úřadu práce se odvolal s tím, že jediné pochybení, které mohlo nastat z jeho strany, bylo chybné pochopení času nástupu do práce. Myslí si, že si špatně přečetl podmínky nástupu, protože neumí dobře číst. A že pravý důvod jeho odmítnutí je romský původ. Úřad práce nicméně odvolání zamítl a Josef nebude brát podporu ještě další tři měsíce. Tím se celé rodině automaticky snížily i některé sociální

dávky, případně byly pozastaveny. U demoliční firmy by Josef rád vydržel tak dlouho, jak to půjde a nezávisle na tom se chce po uplynutí lhůty opět zaregistrovat na úřad práce. Je si vědom, že práci načerno mu není placeno povinné zdravotní pojištění, což má za následek nárůst dlužného pojistného včetně vysokého penále.

Anna absolvovala zvláštní školu, kam ji matka v průběhu prvního stupně sama přeřadila ze školy základní údajně kvůli velkému množství romských dětí ze špatných rodin. V patnácti letech začala uklízet v kuchyni a po měsíci nastoupila k matce do úklidové firmy. Od roku 1982 byla po většinu času na mateřské, mezi tím uklízela 3 roky domy pro OPBH (Obvodní podnik bytového hospodářství) společně s matkou a sestrami. Pak byla krátkodobě uklízečkou v Motole. Před čtyřmi roky ukončila mateřskou s nejmladším synem a nastoupila na úklid do supermarketu Carrefour. Plat byl 7500,- Kč čistého za měsíc, po třech měsících ale odešla na nemocenskou. Pracovala od půlnoci do sedmi hodin ráno a dle jejích slov neměla pak čas na děti. Z důvodu nemocenské byla z práce vyhozena a na další 3 měsíce se zaevidovala na úřad práce. Potom už následovala mateřská dovolená s vnukem, která trvá dodnes. Anna říká, že po mateřské by už zpátky do Carrefouru jít nechtěla, ani kdyby ji chtěli přijmout, raději by uklízela domy nebo kanceláře.

Celkový příjem rodiny je v současné době 19 500 korun. Sociální dávky včetně rodičovského příspěvku a přídatků na děti činí 9500 korun měsíčně. Vzhledem k Josefově vyřazení z úřadu práce jim byly některé sociální dávky odebrány až do doby, než bude moci Josef být opět na úřadu práce evidován. Josef vydělá nyní měsíčně 10 000,-Kč, před dvěma měsíci to však bylo např. pouze 7 000,-Kč, takže jeho výdělek je velmi nestálý a také nepravidelný. Za byt zaplatí měsíčně 5 700,-Kč, z toho 3200,- za regulovaný měsíční nájem a 2500,-Kč za elektřinu.

Rodina je však zadlužena na nejrozličnějších místech a institucích. U exekutorské firmy mají dluh za neuhrazený plyn a elektřinu v jejich prvním bytě ve výši 67 000,-Kč včetně penále. Na část pohledávky Anna dohodla s exekutorem splátkový kalendář na 1000,-Kč měsíčně, zbytek částky ale už nejsou schopni splácet a tak čekají na oznámení o exekuci a zabavení posledních hodnotných věcí v bytě. Po zběžné rekapitulaci to je dle Josefa televize, pračka a video. Počáteční zděšení při představě zabavení majetku se postupem času změnilo v rezignaci obou manželů. Oba se shodují, že po předchozích nesnázích s bydlením je nyní zcela jasnou prioritou placení nájmu a služeb, které platí v měsíci vždy jako první.

Mimo exekuci dluží Sokolovi asi 12 000 korun na nájemném za dobu, kdy bydleli na obecní ubytovně. Dluh spláceli po částech až do doby, kdy jim obec na současný byt vystavila nájemní smlouvu na dobu neurčitou. Věděli, že v případě nájemní smlouvy na dobu určitou, by jim obec nemusela pronájem obnovit vzhledem k nesplaceným pohledávkám za předchozí bydlení. Smlouva na neurčito jim však vystavena byla a dluh od té doby po Sokolových obec zatím nijak nevymáhá, což rodinu udržuje v naději, že jim bude po čase odpuštěn. Je více než pravděpodobné, že celá věc bude však po nějaké době postoupena soudu, případně předána exekutorovi. Konečná částka, jež budou

muset pak zaplatit, bude několikanásobně převyšovat současný dluh. Nedávno jim byl soudem uložen platový výměr ve výši 23 000,-Kč za dluh na elektřině, který vznikl během pobytu v domě pro neplatiče. Josef je přesvědčen, že jde o následky nelegálního připojování se na jeho elektroměr ostatními nájemníky. Proti platbě se odvolal. Všeobecné zdravotní pojišťovně dluží Josef asi 10 000,-Kč za období, kdy mu pojištění nebylo placeno zaměstnavatelem nebo úřadem práce. Za jízdu načerno a postoupení přestupku soudu musí Josef zaplatit dalších 3 000,-Kč.

Josef s Annou společně dluží také několika společností poskytujícím krátkodobé půjčky. U České spořitelny splácí 800,- Kč měsíčně za půjčku ve výši 10 000,-Kč. Dalších osmáct tisíc korun mají od Provident Financial, společnosti, která poskytuje půjčky s velmi vysokým úrokem na jejichž splacení posléze nabízí další půjčku a tak stále dokola. Věřitel je tak vidinou zdánlivě snadného získání většího obnosu peněz (společnost nepožaduje doklad o výši příjmu nebo majetku) a následnému tlaku na splacení původního půjčeného obnosu (vymahatelé volí osobní návštěvy a velmi nekompromisní způsob dobývání pohledávek, často pomocí najatých svalovců) hnán do pasti stále narůstajícího zadlužení. V případě Josefa se však vymahatelka po nějakém čase už nedostavila a tak se rodina domnívá, že jim byl osm let starý dluh zázrakem odpuštěn.

Další oblíbený způsob, jak si pořídit rychle vytouženou nebo pro domácnost nepostradatelnou věc jako je pračka nebo lednice, je vzít takové zboží na leasing. Pokud zboží přesahuje určitou hodnotu, je zapotřebí, aby si kupující sehnal ručitele, který by byl ochoten převzít platební závazek pro případ věřitelovy nesolventnosti. Josef tvrdí, že být si navzájem v rodině ručiteli není nic výjimečného, naopak bylo by divné, kdyby takovou prosbu svým příbuzným odmítl. Bohužel Anna se takto stala ručitelkou na dva různé leasingy své sestřenice ve výši 10 000 Kč. Ta okamžitě po uzavření smlouvy a odebrání zboží přestala splátky platit. Nyní byla Anna vyzvána soudem, aby pohledávky za svou sestřenicí zaplatila. Josef se pokoušel příbuznou dohledat a donutit ji, aby svůj dluh uhradila, ale marně. Dotyčná je v invalidním důchodu a stará se o dvě děti, takže vzhledem ke stanovené výši životního minima jí nemůže být důchod exekučně obstaven. I přes vysoké dluhy Josefa a Anny prozatím oba měsíčně splácí pouze 1 800,-Kč s vědomím, že jim nezbývá mnoho prostředků a hmotných statků, které by mohli exekutoři zabavit. Je však zřejmé, že je rostoucí výše dluhů přinejmenším zneklidňuje, především pokud je jim některá z pohledávek připomenuta písemně či telefonicky. Při uvážení rodinného rozpočtu však pokaždé dojdou k závěru, že v současné situaci nemají z čeho dluhy splácet ani kdyby chtěli.

B.4 Sny, plány, ambice

Josef by si přál, aby měl dobrou práci a mohl ji dělat na oficiální pracovní smlouvu. To by pak, říká, šel klidně pracovat i do márnice. Myslí si, že hlavním důvodem jeho nezaměstnanosti je to, že je Rom. Josefovým velkým snem je být podnikatelem, mít malou stavební nebo demoliční firmu, kde by zaměstnával dělníky, měl auto. Dělníkům

by vždy platil, nikdy by jim neutekl s penězi, jako to někdy dělají šéfové jemu. Největší překážkou ve splnění tohoto je dle Josefa nedostatek peněz, které ovšem nemůže vydělat, protože mu nikdo nechce dát jako Romovi práci. Přál by si, aby se alespoň zbylé 3 děti vyučily, Petr aby byl číšníkem. Annin bratranec je vyučený číšník a je úspěšný podnikatel, patří mu benzínka. Tak by si představoval Josef, aby Petr skončil. Simona by mohla udělat maturitu a žít se hlavou, představoval by si něco jako sociální pracovnice. Při otázce, zda je to po absolvování zvláštní školy reálné, se zamyslí a řekne, že by mohla být klidně také číšnicí nebo kuchařkou.

Marie doufá, že se její děti budou mít jednou lépe než ona a nepoznají chudobu. Těší se, až se syn vrátí z vězení, najde si práci a bude se starat o svou ženu a dítě. Až skončí s mateřskou, ráda by šla na poloviční úvazek uklízet kanceláře nebo školu.

B.5 Shrnutí

Josefova rodina se v několika posledních letech pohybuje se svými příjmy na hranici životního minima. Josef už tři roky pracuje příležitostně a načerno, hlavním a pravidelným zdrojem financí jsou sociální dávky. Jejich výše se však během roku neustále mění a to v závislosti na Josefově evidenci na úřadu práce, docházce dětí do školy³⁸ nebo včas (ne)dodaném potvrzení o počtu osob v domácnosti. Josef nemá vybudovanou síť možných zájemců o jeho pracovní sílu a pokud sežene práci jako kopáč nebo podavač na stavbě, jde vždy o krátkodobou brigádu získanou přes příbuzné nebo známé. I tak ale není výplata za odvedenou práci nikdy jistá.

Josef by si přál mít stabilní práci na plný úvazek, díky které by bez problémů uživil celou rodinu. Důvody nezdarů při hledání zaměstnání vidí Josef v nedostatku příležitostí pro osoby bez kvalifikace a také přítomnosti levné pracovní síly v podobě dělníků z Ukrajiny. I kdyby se však Josefovi podařilo takové zaměstnání najít, několik let by mu z platu byly odváděny pravděpodobně dosti vysoké částky na úhradu veškerých pohledávek, které rodina má.

Přestože se Josef při rozhovoru o vysněném zaměstnání dokáže nadchnout, ve skutečnosti spíše pasivně čeká na pracovní nabídky než aby je sám aktivně vyhledával. Jeho nejbližší metou v oblasti zaměstnání je opětovné přijetí na úřad práce a následné setrvání v nelegálním pracovním poměru nebo ve sběru železa.

³⁸Při větším počtu neomluvených hodin mohou být rodině sníženy na určitou dobu některé sociální dávky

C Zuzka

(interviewed by K. Hůlová)

C.1 Úvod

Zuzku jsem poprvé potkala před dvěma roky, kdy jsem již několik měsíců spolupracovala jako terénní sociální pracovník s její matkou a sestrou ohledně bytové situace. První kontakt proběhl přes osobu zakladatele místní neziskové organizace pro práci s romskou mládeží. Spolu s několika dalšími studenty pořádal především víkendové výjezdy do přírody a letní tábory s přesahem do terénní práce s mladistvými ohroženými drogovou závislostí. Dan působil tou dobou v lokalitě již šestým rokem a byl rodinou Zuzky přijímán téměř jako člen rodiny. Kontakt uskutečněný přes něj měl nesporný vliv na vývoj a kvalitu našich vzájemných vztahů. Přes počáteční nejistotu a určitou nedůvěru jsem byla rodinou postupně stále více přijímána a kromě pracovních návštěv zvána posleze i na návštěvy neformální, oslavy, křtiny, pohřby... Příslušníky Zuzčiny rodiny nyní považuji mnohem více za své přátele než za klienty sociální služby, kterou jako terénní sociální pracovnice v lokalitě poskytuji. Zuzka navíc ani nikdy v roli klientky nebyla.

Rozhovor se odehrával po dva večery u Zuzky doma, manžel a malá dcerka byli sice v bytě přítomni, ale po celou dobu sledovali ve vedlejším pokoji televizi a manžel do rozhovoru nijak nezasahoval s tím, že “nás nechá o samotě, ať si to v klidu řeknem”. Rozhovor probíhal ve velmi uvolněné a přátelské atmosféře a ukončen byl vždy z důvodu přibližující se půlnoci než z pocitu vyčerpaného tématu.

Za osm hodin interview dostala Zuzka zaplacení 800,-Kč. Při oznámení výše odměny za čas strávený v rozhovoru se Zuzka usmála a mávla rukou: “S tebou si budu ráda povídat až do noci úplně zadarmo, klidně zase přijď.”

C.2 Rodinná anamnéza

Zuzce je 25 let, narodila se a vyrůstala v Praze na Smíchově a má základní vzdělání. Je nejstarší ze čtyř sester a jako jediná z nich vychodila normální základní školu. Ve čtrnácti letech Zuzka otěhotněla a to znamenalo konec jejích plánů jít dál studovat resp. se vyučit. Dle vlastních slov měla ve škole relativně dobrý prospěch, pamatuje si, že máma, která uměla dobře česky, se s ní jako malou často učila, dělala úkoly atd. V šesté třídě se začala učit sama, vadily jí špatné známky, chtěla mít dobré vysvědčení. Matka s dětmi mluvila převážně česky, ačkoliv uměla romsky velmi dobře a se svými sourozenci romsky hovořila. Ve třídě byla Zuzka mezi samými gádži jediná Romka. Po počátečních neshodách se s gádžovskými dětmi bez problémů kamarádila a nikdy už pak od spolužáků, kteří ji znali, nepociťovala nějaký odstup nebo opovržení, že je Cigánka.

Zuzčina máma se narodila na Spiši a s rodiči přišla v roce 1965 do Prahy. Absolvovala základní školu a nastoupila do učiliště na obor prodavačka. V posledním ročníku byla

na povinné praxi v obchodním domě, kde se seznámila se Zuzčíným tátou, který byl o rok starší a pracoval jako údržbář. Otěhotněla, vdala se a školu už nedokončila. Po postupné mateřské dovolené se čtyřmi dětmi pracovala a stále pracuje jako uklízečka.

Zuzčín táta se narodil v Praze, vychodil zvláštní školu a téměř celý život (do roku 1992) se živil jako uhlíř. Otec byl vždy formální hlavou rodiny, nicméně veškerý provoz domácnosti a komunikaci s okolím a institucemi zajišťovala Zuzčina matka. Po roce 92, kdy přišel otec o práci a jezdil pak s uhlím už jen příležitostně a načerno, matka zabezpečovala úklidem pravidelný rodinný příjem. Spravovala také veškeré rodinné finance.

Po ztrátě zaměstnání začal otec mnohem víc pít a několik let po revoluci se rodina dostala do situace, jíž Zuzka označuje jako chudobu, kterou před tím rodiče nikdy nepoznali. Otec i přes tíživou finanční situaci nebyl nikdy registrován na úřadu práce, aby mohl pobírat podporu v nezaměstnanosti. To bylo dílem způsobeno jeho ostychem jednat s úřady a dílem obavami z možného postihu z práce načerno. Ze všech sourozenců rodičů je pouze nejmladší mámina sestra vyučena a to prodavačkou. Vzala si však muže, který je drogově závislý a tak žádné "výhody" plynoucí z vyššího vzdělání nepociťuje ani ona ani její širší rodina. Jeden z otcových bratrů ještě před revolucí složil instalatérské zkoušky a nyní se v tomto oboru obstojně živí jako drobný živnostník.

Zuzka je společenská, komunikativní a v rámci své rozšířené rodiny chápána jako cílevědomá a samostatná žena, která se tak trochu vymyká tradičním vzorcům a způsobu života v rámci romské komunity. Její sestry a matka si občas tropí žerty na Zuzčinu adresu, že se z ní stává "gádžovka", která za věci děkuje³⁹ a ke kávě servíruje hostům ještě ubrousek. Tyto "gádžovské" manýry jsou hodnoceny navenek posměšně, když ale dojde k hlubšímu hodnocení, vyjadřují se sestry i matka o Zuzce s jakousi nevyslovenou úctou a hrdostí. Zuzka sama o sobě říká, že působí navenek silnější a méně citlivá, než ve skutečnosti je. Ve vypjatých a kritických situacích dokáže zmobilizovat veškeré síly a být rodině oporou - když v zimě náhle zemřel její otec, byla to ona, kdo vyřizoval veškeré náležitosti ohledně pohřbu včetně financí a "podržel" ostatní členy rodiny. Na Zuzku jako na nejstarší dceru byla máma vždy přísnější, musela se starat o ostatní sourozence a k tomu ještě velmi brzy dospět a převzít zodpovědnost za sebe i své dítě, když v osmé třídě otěhotněla.

Zuzka s Honzou mají dvě děti, Martina (10) a Kristýnu (4). Ačkoliv formální hlavou rodiny je dle romských zvyklostí její manžel Honza (29), Zuzka spravuje rodinné finance, má přehled o úsporách, výdajích a zaplacených účtech. Vede syna k dobrým výsledkům ve škole a dbá o jeho prospěch, s malou dcerou si čte, maluje. Martin navštěvuje základní školu, která se nespecializuje na romské děti, což mimo jiné znamená, že nároky na žáky ale i kvalita výuky jsou vyšší než na základní škole o několik bloků dál, jenž se jako "Roma friendly" profiluje. Martinovu školu navštěvuje jen několik málo dětí z romské komunity v této lokalitě.

³⁹Romové výraz děkuji téměř nepoužívají

Nutno podotknout, že dohlížení na domácí přípravu dětí, pravidelnou docházku nebo rozvíjení dětských rozumových dovedností čtením knih či hrou s rodiči nebývá dle mých zkušeností v romských rodinách běžné. Toho si je vědoma i Zuzka. Dodává, že věnovat se dětem je pro ni důležité také proto, aby z nich v životě něco bylo. Pro mnoho jejích kamarádek a příbuzných je takový přístup k výchově dětí nezvyklý a často je chápán opět jako pokus hrát si na gádžovku. Za gádžovské je považováno i čtení knih. Zuzka, která si chodí půjčovat knížky do knihovny a nejraději má detektivky od A. Christie, si tudíž čte v soukromí svého bytu, kde už si na tuto zvláštní zálibu své ženy manžel zvykl. Při představě, že by si odpoledne na lavičce v parku mezi ostatními romskými matkami a jejich dětmi vyndala knihu a začala číst, Zuzka propuká ve smích a pobaveně kroutí hlavou: "To by si asi všechny ženské klepaly na hlavu a myslely si, že jsem se už úplně zbláznila!"

Manžel Honza má dva bratry, každý ze sourozenců má jiného otce. Honzova matka se o Honzu v dětství příliš nestarala, vychovávali ho prarodiče. Jeho otec s nimi nikdy nežil v jedné domácnosti a podle Zuzčiných slov chyběla Honzovi mužská autorita a pevná ruka. Dodnes je Honzova matka se svými sestrami proslulá hlučným a neomaleným jednáním na úradech i mezi sebou, které tak naplňuje klasické majoritní představy o způsobu romské komunikace. Zuzka mluví o Honzově rodině jako o odlišné od té její, na druhou stranu se o své tchýni vyjadřuje s jistým uznáním. (např. Zuzka byla tchýní velmi dobře přijata, nikdy ji nekomandovala, když u ní Zuzka s Honzou bydleli, nemusela projít drsným zaškolováním do rodinných zvyků apod. . .).

Honza je nejstarší ze tří bratrů, vyšel zvláštní školu a nastoupil do učebního oboru malíř pokojů, který ale nedodělal. Prošel během dospívání obdobím, kdy společně s partou kamarádů páchal trestnou činnost, především krádeže. Zuzku potkal ve svých osmnácti letech, bydlel ve stejné ulici jako ona o pár domů vedle. Po půl roce jeho naléhání a nadbíhání Zuzka svolila a začala s Honzou chodit. "On si mě prostě vybrečel, až časem jsem se do něj zamilovala." říká Zuzka. Doma měli pocit, že má Zuzka na lepšího kluka, máma měla k Honzově rodině výhrady hlavně kvůli nestálosti Honzovy matky a výchově dětí. Nakonec s jejich chozením souhlasila. Když Zuzka po dalším půl roce otěhotněla, byla to dle Zuzčiných slov velká ostuda. Poslední rok školy dochodila s rostoucím břichem a pocitem studu. Honza byl její první kluk. Zuzčino těhotenství bylo pro její rodinu zpočátku šok. Zuzka sama přemýšlela o potratu, chtěla jít dál do školy a ještě něco prožít. Máma ale po zvážení situace rozhodla, že si Zuzka dítě nechá. A to bylo poslední slovo.

Martin byl po narození svěřen do péče Zuzčiných rodičů, kde bydlela první půl rok Zuzka s nimi. Pak se přestěhovala s Martinem za Honzou do bytu jeho matky, kde měli svůj vlastní pokoj. Na mateřské s Martinem byla Zuzčina máma, Zuzka se ale o syna starala převážně sama, rodiče hlídali především v době, kdy byla v práci. Krátce po porodu nastoupila do samoobsluhy na brigádu, po dvou měsících ji zaměstnali na půl úvazku v úklidové firmě, kde pracuje dodnes.

V osmnácti letech si s Honzou zažádali o svěření syna do péče a poté se vzali. V

té době jim už rodiče finančně nevypomáhali, vše zvládali mladí manželé sami. V roce 1999 získali od obce byt v zanedbaném stavu, který si mohli na vlastní náklady upravit a zrekonstruovat. Pro Zuzku s Honzou to byla šance zařídit si vlastní domov, kterou využili. Postupně byt o dvou místnostech zařizovali dle svých možností. V roce 2002 byt od obce odkoupili do osobního vlastnictví. Dnes mají byt velmi moderně zařízený podle svých představ, mnoho spotřebičů a kuchyňského vybavení pořídili na splátky. Zuzka k tomu říká, že má ráda hezké a kvalitní věci a splácet měsíčně několik tisíc korun si můžou dovolit.

Dcera Kristýna se jim narodila v roce 2000. Zuzka pracovala do osmého měsíce těhotenství a dva týdny po porodu nastoupila opět do práce. Mateřskou pobírala do tří let dceřina věku. Přes den, kdy byla Zuzka v práci, se o Kristýnu starala nejmladší sestra Míša. Zuzka říká, že dcera byla plánovaná, další děti zatím nechce, leda kdyby se jim podařilo vyměnit byt za větší. V rámci plánovaného rodičovství bere Zuzka antikoncepci, což je mezi jejími vrstevníky v okruhu příbuzných i známých výjimečné. Ačkoliv se na prozatímním počtu dětí s Honzou dohodli, právo veta a poslední slovo má Zuzka. Dle jejích slov je to ona, kdo se snažil a snaží Honzu směřovat k trochu odlišnému stylu života než byl zvyklý žít ve své původní rodině. V dnešním pojetí by se dalo říci, že Zuzka se vydala cestou integrace s majoritní společností, musí však čelit mnohým stereotypům ze strany jejího muže, rodiny, ale také ze strany neromského prostředí, kde se snaží uspět. Honza vyrůstal v podstatě v nefunkční rodině, kde se ale i přesto udržovaly mnohé tradiční vzorce chování ve vzájemných vztazích mezi ženou a mužem. Zároveň vyrůstal v prostředí, kde byla silně vnímána hranice mezi “my” a “oni” tedy mezi romským a neromským světem a ve vztahu ke ne-Romům převažovala silná nedůvěra a odstup. Zuzka, která byla už od první třídy zvyklá pohybovat se mezi dětmi z majority, takový přístup neznala a orientovat se v gádžovském hodnotovém systému pro ni nebyl problém. Zuzka se vyjadřuje, že by byla ráda, kdyby byl Honza o trochu méně Cigán a o trochu více Čech. Konkrétně má na mysli Honzovu chorobnou žárlivost, kdy dokáže prudce vybuchnout před dětmi i kvůli malému zpoždění při návratu domů nebo omezenou schopnost jednat s příslušníky majority například na úřadech.

Zuzka konstatuje, že se Honza po deseti letech společného soužití hodně změnil. Už na začátku jejich vztahu musel Zuzce slíbit, že už přestane “blbnout” a zanechá potulování se po ulicích. Souhlasil, nicméně následky svých bujných let musel plně nést o několik let později. Byl pravomocně odsouzen na 8 měsíců výkonu trestu za krádeže. Určitou dobu si nevyzvedával soudní obsílky, poté několik let upláceli se Zuzkou doktora, aby získali potvrzení o neschopnosti k výkonu trestu z důvodu špatného zdravotního stavu. Tou dobou měli již jedno dítě, druhé bylo na cestě. Měsíc před narozením dcery Kristýny byl Honza předvolán na policii z důvodu nepříhlášeného auta a tam byl zadržen pro vyhýbání se výkonu trestu a umístěn do věznice ve Vinařicích. Zuzka se tou dobou starala o pětiletého Martina a čerstvě narozenou Kristýnku. Finančně jí tehdy vypomáhali rodiče. Na obě děti během dne, kdy byla Zuzka v práci, dohlížely mladší sestry.

Sestra Karolína je o rok mladší než Zuzka. Na rozdíl od Zuzky absolvovala zvláštní školu a poté jeden rok na rodinné škole. V šestnácti letech otěhotněla, ale protože přítel Karolíny nepřípadal rodičům dost dobrý, rozhodla máma, že půjde na potrat. Vlado byl vyhlášený rváč, který vyrůstal po ústavech, nicméně Karolína s ním zůstala a když o rok později otěhotněla podruhé, svolili rodiče, aby se vzali. Postupně se jim narodily tři děti, s nejmladším tříměsíčním Jakubem je Karolína nyní na mateřské. Vlado pracuje načerno jako kopáč. Karolína s Vladem mají sníženou schopnost nakládat se svými financemi tak, aby se během měsíce opakovaně neocitali bez prostředků. Pravidelně jim tedy finančně vypomáhá jak Zuzka, tak máma. Často se stává, že Karolína zaplatí z posledních peněz nájem a pro jídlo dětem pak jezdí k mámě.

Další setře, Lence, je 21 let, absolvovala zvláštní školu, pak nastoupila do učiliště na obor kuchař-číšník. Po roce odešla a nastoupila do práce k mámě jako uklízečka. Pak pracovala celé dva roky jako prodavačka v supermarketu Delvita. V šestnácti letech začala experimentovat s drogami. Během evidence na úřadu práce si dokončila rekvalifikační kurs na prodavačku, do zaměstnání ale už nenastoupila. Před dvěma roky potkala svého současného přítele, který byl vyučen číšníkem a v té době pracoval v restauraci. V té době už oba brali drogy pravidelně, nyní si aplikují heroin nitrožilně. Lenka je v osmém měsíci těhotenství, což zjistila teprve na konci druhého trimestru. Po celou dobu těhotenství bohužel velmi intenzivně užívala heroin.

Nejmladší sestra Míša, ukončila zvláštní školu v patnácti letech, dál do školy už ale jít nechtěla. Příležitostně pracovala na krátkodobých brigádách, většinou ale hlídala děti své nejstarší sestry, aby mohla chodit do práce. S přítelem, který se vyučil malířem během pobytu ve výchovném ústavu, začali ve třinácti letech experimentovat s tvrdými drogami. V sedmnácti letech přišla do jiného stavu, část těhotenství strávila v diagnostickém ústavu díky prozíravosti místní neziskové organizace, kurátorů a samotných rodičů Míši. Byla tak alespoň na chvíli mimo dosah drog. Syn se narodil v pořádku a s minimálními abstinenčními příznaky. Ihned po narození byl soudem svěřen do péče babičky - Míšiny mámy. Zuzka k tomu říká, že i když jsou Lenka a Míša dost rozdílné, obě se v období puberty chytly špatné party a z nudy začaly zkoušet pervitin. Zuzka si uvědomuje, že na dvě mladší sestry byla asi máma mnohem méně přísná a víc věcí jim prošlo. Míša navíc byla tátův miláček, který ji rozmazloval.

Při hodnocení rodinného sociálního statutu v rámci pražské lokality se Zuzka zamýšlí nad tím, že závislost na drogách je dnes téměř v každé rodině - ať už "horší" nebo "lepší". Uvědomuje si, že sice musela sama díky těhotenství brzo vyspět, ale na druhou stranu neměla alespoň čas na nudu. Zároveň během jejího dospívání nebyly drogy tak snadno k dostání jako dnes.

C.3 Zaměstnání

Zuzka začínala v šestnácti letech na půl úvazku v úklidové firmě KAS, která zajišťovala úklid kanceláří a škol. Po dvou letech nastoupila do práce na plný úvazek a ve firmě

je dodnes. Uklízí kanceláře a školu, denně má práci zhruba na 9 hodin. Měsíční příjem činí 11 000,- Kč čistého. Práci získala přes tchýni, společnost běžně zaměstnává i jiné romské ženy. Zuzka má s vedoucí dobrý vztah, nikdy se necítila ze strany zaměstnavatele diskriminovaná nebo kontrolována jen proto, že je Romka. Říká, že záleží na každém jednotlivci, jak se osvědčí. Za celých devět let pracovního poměru byla Zuzka jednou na nemocenské, dovolenou si za poslední roky vybrala až letos a to na týden.

Vedoucí nedělá rozdíly mezi Romkou nebo Gádžovkou, zajímá ji, jak dobře dotyčná uklízí a zda je spolehlivá. Ani zpočátku však neměla Zuzka pocit diskriminace. Soudí, že jí zaměstnavatel důvěřuje a uklizené prostory po ní nikdy nekontroluje. S firmou má sepsanou řádnou pracovní smlouvu, před Vánoci jsou jí pravidelně vypláceny odměny. Na půl úvazku má u firmy KAS podepsanou smlouvu i Honza. Je mu tak placeno zdravotní a sociální pojištění, zatímco práci samotnou za něj vykonává Zuzka. Měsíčně si tak vydělá ještě dalších 4500,-Kč navíc.

Zuzka zároveň už přes rok uklízí v bytě mladé Slovenky, která je vdaná za Angličana. Žena Zuzku oslovila poté, co ji vídala uklízet kanceláře společnosti, pro kterou pracovala. Zpočátku nenechávala Zuzku v bytě samotnou, když ale viděla, že je spolehlivá a pečlivá, sama jí nabídla náhradní klíče od bytu. Za úklid dostává Zuzka 118,-Kč na hodinu a týdně v bytě stráví asi 10 hodin. Je vyplácena měsíčně- tj. zhruba 4500,-kč za měsíc.

Poslední dva roky pracovala ještě v další úklidové firmě na vedlejší pracovní poměr. Uklízela na Ministerstvu školství, ale práce byla dle Zuzky málo zaplacená, vedoucí posílala časté kontroly, všeobecně byla firma jako zaměstnavatel méně solidní. Za dvě hodiny denně měla Zuzka měsíčně 2800,-Kč čistého. Tato úklidová firma zaměstnávala dlouhou dobu také Zuzčinu matku. Po čtyřech letech pracovního poměru si máma nešťastnou náhodou pohmoždila koleno a skončila na několikátýdenní neschopence. Zaměstnavatel jí posléze telefonicky oznámil, že s ní ukončuje pracovní poměr z důvodu dlouhodobé pracovní neschopnosti. S touto prací Zuzka nedávno skončila. Po celodenní dřině se vracela po osmé večer velmi unavená a nezvládala péči o domácnost a hlavně o děti tak, jak by si představovala. Rychle uvařila večeři, zkontrolovala synovi úkoly, přečetla pohádku na dobrou noc a pak sama usnula. I po ukončení tohoto pracovního poměru je však Zuzčin všední den velmi hektický.

Ráno vstává ve tři hodiny a odchází na první směnu na úklid kanceláří u firmy KAS. Pak přijde domů, vypraví syna do školy, a pokud nevyráží na úklid k paní ze Slovenska, do dvanácti je doma a má čas na dceru a vlastní domácnost, pokud ne, odvádí dceru na hlídání k mámě. Od jedné hodiny nastupuje na úklid školy, kde je do půl šesté. Donedávna pak ještě přejížděla na úklid na ministerstvo, kde byla do osmi hodin večer. Celkový měsíční příjem Zuzky je nyní 20 000,-Kč.

Zuzka podle svých slov nikdy nezažívala v zaměstnání diskriminaci nebo nespravedlivý přístup. Výjimkou byla již zmíněná dvouměsíční brigáda v samoobsluze, kde se na ní vedoucí i personál dívali skrz prsty a každý nedostatek svedli na ní. To bylo ale už dávno. V případě, kdy by ovšem nyní o zaměstnání jakýmkoliv způsobem přišla, má strach, že by dobrou práci hledala velmi obtížně. A to především z toho důvodu, že je

Romka a "je to na ní vidět". Odstup, zkoumavé pohledy nebo pohoršené přidržování kabelek zažívá Zuzka pravidelně v obchodech, na ulicích a v tramvajích. Říká, že od té doby, co má děti, registruje takové chování mnohem víc a také jí mnohem víc vadí. Před tím byla v tramvaji nebo samoobsluze sama za sebe a pocit méněcennosti v očích Čechů prožívala sama za sebe. S dětmi je to jiné - chtěla by je před předsudky a opovržením chránit, nechce, aby si hned od útlého věku uvědomovaly, že jsou dle mínění většinového obyvatelstva o tolik jiné, horší. S komplexy ze svého původu se pak ve světě dá obstat mnohem hůř, říká Zuzka.

Honza po odchodu s prvního ročníku učiliště nastoupil do práce v tiskárně, kde v té době pracovala jeho matka. Po krátké době odešel pracovat do FN Motol - myl v kuchyni černé nádoby. Dostával tam více peněz a mohl tak lépe uživit rodinu. Po několika letech začal rozvažet se svým tchánem uhlí pro uhelné sklady. Po revoluci si dokonce spolu s jedním s tchánových bratrů, který si zařídil na rozvoz uhlí živnost, koupil dodávku zn. AVIA. Rozvozem uhlí se Honza živí dodnes, rozváží uhlí společně s bratrem tchána načerno. Jeho celkový měsíční příjem je 20 až 25 tisíc korun měsíčně. Celkový příjem rodiny je tedy měsíčně zhruba 42 tisíc Kč.

Byt ve kterém bydlí, si Zuzka s Honzou v roce 2002 odkoupili od obce za 150 000,-Kč a nyní jej splácí. Na koupi bytu si vzali půjčku ve výši 50 tisíc, kterou splácí pravidelnými splátkami 800,-Kč měsíčně. O rok později si půjčili ještě dalších 50 tisíc na zbudování koupelny, z toho splácí 800,-Kč měsíčně. Za byt platí měsíčně do fondu oprav 1 800,-Kč, za plyn a elektřinu vydají měsíčně 2000,-Kč. Poplatek za telefon (pevnou linku) je 1500,- Kč měsíčně.

Zuzka a Honza mají na sebe napsáno několik dalších půjček a leasingů, které pravidelně splácí. V roce 2000 si na leasing koupili auto, které jim ovšem v zápětí někdo ukradl. Půjčka byla ve výši 45 tisíc, konečná částka, kterou musí splatit je 75 tisíc korun. Měsíčně splácí 1400,-Kč. Zároveň si v roce 2004 vzali od České spořitelny půjčku ve výši 80 000,- na pořízení nové kuchyně. Splatit musí 110 000,-Kč, měsíčně splácí 2300,-Kč. Od firmy Cetelem si na leasing koupili televizi (domácí kino), celková částka je 29 tisíc Kč, měsíčně platí 3 000,-Kč. Za dvě nákupní karty s půjčkou v hodnotě 40 000,-Kč, zaplatí měsíčně 2000,-Kč. Každý měsíc tak splácí částku v celkové hodnotě 10 300,-Kč. Honza má navíc ještě dluh na povinném zdravotním pojištění zhruba ve výši třiceti tisíc korun. Tuto pohledávku zatím neřeší, i když si je Zuzka vědoma, že dlužná částka každým dnem roste o poplatky z prodlení.

Celá rodina včetně dětí má zařízené stavební spoření, kam měsíčně Zuzka odešle další tři tisíce. Ačkoliv má Zuzka finanční závazky u mnoha společností, nemá problém stanovené částky platit vzhledem k dostatečnému, stabilnímu měsíčnímu příjmu a její schopnosti zvládat tok rodinných financí. Po zaplacení všech účtů a pohledávek ještě často posílá určitý obnos na účet a šetří tak peníze pro případ nouze nebo nečekaných výdajů.

C.4 Plány, sny, ambice

Jako první Zuzku napadne větší byt, kam by se celá rodina lépe vešla. To by pak mohli s Honzou uvažovat ještě o jednom dítěti. Chtěla by, aby se máma měla dobře, aby sestry přestaly brát drogy, modlí se za ně každý den. Občas si v duchu přeje dělat něco jiného než pořád uklízet, sem tam to leze na nervy, ale zase má člověk svůj klid a nemusí se nic nového učit.

Před nedávnem dostala Zuzka nabídku od občanského sdružení, které se zabývá prací s rizikovou mládeží a mladými matkami, pracovat jako terénní sociální pracovník v rodinách. Nabídku zatím zvažuje, je to pro ni výzva, ale zároveň má strach z nových věcí. Už si připadá stará něco nového se učit a trochu se bojí, že by neobstála. A že by se Honzovi taková práce pro ni nezamlouvala. K výkonu takového zaměstnání by bylo zapotřebí absolvovat také několikadenní vzdělávací kurz. Zuzka si neumí představit, že by se Honza po tu dobu postaral o děti a ve vzdělání ji podporoval. Nejspíš by měl strach, jestli tam nebudou jiní muži, kteří by ji mohli svést. Pak se zamyslí a prozradí, že jejím přáním je, aby se Honza změnil. Aby tolik nežárlil, nedělal scény před dětmi, aby byl víc jako Čech. A aby se děti dobře učily a měly alespoň dodělané střední vzdělání s maturitou nebo i vysokou školu. Zasní se a spontánně vysloví svou představu - Martin by mohl být doktor. Ráda by, aby měly děti lepší život než má ona a mohly se žít jinou než manuální prací.

C.5 Shrnutí

Zuzka je mladá ambiciózní žena, která navzdory svému brzkému rodičovství, základnímu vzdělání a předsudkům ze strany majority, ale i vlastních příbuzných, jde vytrvale za svým cílem - žít životem běžných příslušníků střední vrstvy a zároveň zůstat věrná své rodině a původu. Její cesta k integraci do většinové společnosti není vůbec jednoduchá; od fyzicky náročné práce, přes péči o dvě děti a domácnost až po časté narážky a úšklebky nejen ze strany Čechů, ale i Romů. Pro některé Romy je Cigánkou, co si hraje na Češku, pro Čechy je však anonymní Cigánkou s cejchem kočovníka nebo zlodějky.

Má dlouhodobý stabilní pracovní poměr, kdy od rána do večera už devět let uklízí kanceláře, byty, školy. Málokdy si vybere volno a spíše ještě přijme kdejaký úvazek navíc. V práci platí Zuzka za spolehlivou a poctivou. Ačkoliv někdy přemýšlí o možnosti zajímavější práce, doufá, že v úklidové firmě vydrží ještě dlouho. Má strach, že v dnešní době by se jí jiná práce hledala těžko. Zuzka a její manžel mají na sebe napsáno velké množství nejrůznějších úvěrů a leasingových smluv, které ovšem pravidelně splácí. Zcela běžně proto využívají služby nabízené oficiálními finančními institucemi jako jsou banky nebo spořitelny. Jejím velkým přáním je, aby děti získaly dobré vzdělání a v životě dobrou práci. Ve skrytu duše touží po tom, aby se její manžel změnil a byl o trochu víc Čechem než Romem.

Reference

- [1] Bolf Š., D. Hůle, A. Lábusová and J. Steiner, 2004, Monitoring of Preparatory Classes Effectivity, Study Report for Czech Ministry of Education, in Czech.
- [2] Hoff K. and A. Sen, 2003, A Simple Theory of the Extended Family System and Market Barriers to the Poor, in Poverty Traps, Samuel Bowles, Steven N. Durlauf and Karla Hoff, eds. (New York and Santa Fe: Russell Sage Foundation and Santa Fe Institute); and a World Bank Working Paper.
- [3] Ivanov A., 2005, Microlending to Vulnerable Groups: Evidence from a Recent UNDP Survey, Beyond Transition: The Newsletter About Reforming Economies 16, 12–13.
- [4] Jurajda Š., J. Zubrický, 2005, Barriers to Employment Policy Analysis, zpráva pro UNDP.
- [5] Kaplan P., 1999, Roma and Employment or Employability of Roma in Czech Republic, p. 352– 376, in Roma in Czech Republic, Sociopress, Prague, in Czech.
- [6] Revenga A., D. Ringold and W.M. Tracy, 2002, Poverty and Ethnicity - A Cross-Country Study of Roma Poverty in Central Europe, World Bank Technical Paper No. 531.
- [7] Ringold D., M.A. Orenstein and E. Wilkens, 2003, Roma in an Expanding Europe – Breaking the Poverty Cycle, World Bank.
- [8] Sirovátka T., 2002, Social Inclusion of Romanies: the Potential of Romani Population – and Options for Public Policy (the Czech Case), Paper for the 10th NISPAcee Annual Conference.
- [9] Steiner J., 2004, Economics of Social Exclusion, in Roma: Culturological Études, edited by Jakoubek M. and T. Hirt, Aleš Čeněk publishing, Plzeň.